

บทที่ 2

ภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเองของผู้สูงอายุด้านสังคมและเศรษฐกิจ: กลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

ความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

ม้ง (Hmong) เป็นชื่อที่คนม้งใช้เรียกตัวเอง หรือในอีกชื่อหนึ่งที่คนไทยรู้จักคือ แม้ว (Meau) ส่วนคำว่าเหมียว (Miao) นั้นเป็นชื่อที่ชาวจีนเรียกคนม้ง กลุ่มชาติพันธุ์ม้งเป็นหนึ่งในเก้ากลุ่ม¹ที่ถูกทางการจัดว่าเป็นกลุ่มประชากรที่อาศัยบนพื้นที่สูง หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ชาวเขา” ความเป็นมาของชนชาติม้งยังเป็นที่ถกเถียงถึงต้นกำเนิดที่แท้จริง (คูใน ประสิทธิ์ ลีปรีชา, 2545) แต่มีหลายกระแสที่บันทึกคล้ายคลึงกันว่า ชาวม้งอาศัยอยู่แถบไซบีเรีย ในบันทึกของจีนระบุว่าชนชาติม้งถือกำเนิดมาตั้งแต่ก่อนคริสตศักราช 2300² ต่อมาได้ถูกรุกรานโดยชาวจีนจึงถอยร่นมาทางตอนใต้ของประเทศจีน เช่น Guizhou, Yunnan, และ Sichuan ซึ่งในดินแดนแถบนี้ยังคงหลงเหลือชาวม้งอยู่จนถึงปัจจุบัน อีกส่วนหนึ่งได้อพยพในราวกลางคริสตศักราช 1800 ไปยังประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แก่ พม่า ลาว ไทย และเวียดนามเหนือ (Quincy, 1988).

สำหรับการอพยพมายังประเทศไทยของม้งนอกจากช่วงเวลาข้างต้นแล้ว ในราว ค.ศ. 1975 ยังมีม้งจากประเทศลาวอพยพเข้ามายังไทยเป็นจำนวนมาก หลังสิ้นสุดสงครามเวียดนาม ม้งกลุ่มนี้ถูกจัดให้อยู่ในค่ายอพยพ และอีกจำนวนเรือนแสนได้อพยพไปตั้งรกรากในประเทศที่สาม เช่น อเมริกา ฝรั่งเศส และออสเตรเลีย (Duffy et.al., 2004) ม้งในประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ที่ต่างไปจากชาวเขากลุ่มอื่นๆ ในช่วงยุคสงครามเย็นชาวม้งได้เข้าร่วมกับกระบวนการคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ภาคเหนือ ผนึกเป็นกองกำลังติดอาวุธขนาดใหญ่เคลื่อนไหวต่อสู้กับฝ่ายรัฐบาลเป็นระยะเวลายาวนาน และในทางกลับกันม้งส่วนหนึ่งก็ทำประโยชน์ให้กับทางราชการในหลายเหตุการณ์ เช่น เข้าร่วมเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยปราบปรามผู้ก่อการร้าย ร่วมกับรัฐบาลในกรณีความขัดแย้งระหว่างไทยกับลาวพื้นที่ 3 หมู่บ้านในจังหวัดอุดรดิตถ์ และกรณีบ้านร่มเกล้า จังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น (สิทธิเดช วงศ์ปรีชาญา, มปท)

¹ กลุ่มชาวเขาที่ทางราชการได้จำแนกไว้มี 9 กลุ่ม ได้แก่ กะเหรี่ยง ม้ง ลีวะ ขมุ ถิ่น อาข่า ลีซู ลาหู่ และเยียน (สถาบันวิจัยชาวเขา, 2541)

² ตัวเลขดังกล่าวนี้ไม่แน่นอน บางงานระบุว่า 2200 ปีก่อนคริสตศักราช (ประสิทธิ์ ลีปรีชา, มปท) หรือ 2500 ปีก่อนคริสตศักราช (Chan, 1994).

ม้งในประเทศไทยเป็นกลุ่มชาวเขาที่มีจำนวนประชากรมากเป็นอันดับสองรองจากกลุ่มกะเหรี่ยง โดยมากอาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือ ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย พะเยา น่าน กำแพงเพชร ตาก พิชญ์โลก เพชรบูรณ์ แพร่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง และสุโขทัย (กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, 2545: 16) ม้งยังแยกย่อยออกเป็นกลุ่มๆ ตามภาษาและวัฒนธรรมประเพณีที่แตกต่างกัน ในประเทศไทยมีม้งกลุ่มใหญ่ๆ สองกลุ่มคือ ม้งขาว หรือ ม้ง เค้อ (Hmong Der) และม้งเขียว หรือ ม้งดำ (Mong Leng)

ม้งในพื้นที่ศึกษา

การศึกษานี้ได้เจาะจงเลือก (purposive sampling) กลุ่มม้งที่อาศัยอยู่ในตำบลผาช้างน้อย อำเภอปง จังหวัดพะเยา จำนวน 4 กลุ่มบ้าน ได้แก่ บ้านปางคำเหนือ (160 ครัวเรือน) บ้านน้ำคะ (40 ครัวเรือน) บ้านสิบสองพัฒนาเก่า (215 ครัวเรือน) และสิบสองพัฒนาใหม่ (25 ครัวเรือน) แต่ละกลุ่มบ้านห่างกันประมาณ 5-10 กิโลเมตร มีสัดส่วนผู้สูงอายุประมาณร้อยละ 3-7³ ม้งในพื้นที่นี้มีบรรพบุรุษที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยหลายชั่วคนแล้ว เดิมอาศัยอยู่บนภูสูงใกล้ภูลังกา จนกระทั่งในช่วงที่มีการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ในไทย พื้นที่นี้ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ผู้ฝึกฝลัทธิคอมมิวนิสต์เข้ามาเคลื่อนไหวและต่อสู้กับรัฐบาล ซึ่งชาวม้งที่ถูกปลุกกระดมส่วนหนึ่งได้หลบหนีเข้าป่าไปเป็นทหารของฝ่ายคอมมิวนิสต์จับอาวุธต่อสู้กับทหารไทยยาวนานกว่า 15 ปี (ตั้งแต่ปี 2511- 2525) ชาวม้งที่ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการสู้รบเกิดความระส่ำระสายต้องย้ายที่อยู่เพื่อความปลอดภัย เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองสงบลง ชาวม้งที่กลับใจมาเป็นแนวร่วมพัฒนาชาติไทยได้ถูกย้ายลงมาจากภูให้มาตั้งถิ่นฐานใหม่ตามที่ที่ทางการจัดสรรให้ ซึ่งก็คือที่อยู่ ณ ปัจจุบัน เป็นพื้นที่ราบและอยู่ริมถนนเส้นทางหลวงแผ่นดิน สาย 1148 (พะเยา-น่าน) ซึ่งได้แก่ บ้านสิบสองพัฒนาเก่า และบ้านปางคำเหนือ พื้นที่ของกลุ่มบ้านปางคำเหนือเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวม้งเดิมและเมื่อเหตุการณ์สงบพื้นที่ส่วนหนึ่งได้ถูกจัดสรรให้เป็นที่อยู่ของม้ง กลุ่มบ้านนี้จึงทั้งเมียนและม้งอยู่ร่วมกัน แต่การตั้งบ้านเรือนแยกกระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งสองกลุ่มอย่างชัดเจน ชาวม้งบางส่วนไม่สมัครใจตั้งถิ่นฐานที่พื้นราบได้ย้ายกลับไปยังถิ่นฐานเดิมที่อยู่บนภู (กลุ่มบ้านน้ำคะ) ส่วนบ้านสิบสองพัฒนาใหม่นั้นเป็นม้งลาวที่เคยอยู่ในศูนย์อพยพเพื่อรอการส่งตัวไปยังประเทศที่สาม ต่อมาเมื่อศูนย์ดังกล่าวถูกยกเลิก จึงได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้เมื่อกว่า 10 ปีที่ผ่านมา กลุ่มม้งใหม่นี้จึงมีญาติพี่น้องที่อยู่ในต่างประเทศ เช่น อเมริกา ออสเตรเลีย และฝรั่งเศส

³ คำนวณโดยผู้วิจัยจากจำนวนชาวม้งที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ใน 4 กลุ่มบ้าน ที่บันทึกในรายงานทะเบียนประชากรขององค์กรบริหารส่วนตำบลผาช้างน้อย ณ เดือนพฤษภาคม 2553

ม้งในพื้นที่ศึกษาทั้งสามหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นม้งเขียว มีม้งขาวปะปนบ้างก็เนื่องมาจากการแต่งงานแล้วย้ายมาอยู่ในพื้นที่ ม้งจากทั้งสามหมู่บ้านนี้เกือบทั้งหมดเกี่ยวข้องกับญาติพี่น้องกัน มีการไปมาหาสู่และทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมร่วมกัน ส่วนม้งลาวจากหมู่บ้านสิบสองพัฒนาใหม่มักไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์เหนียวแน่นกับม้งที่อยู่เดิมมากนัก ม้งลาวยังคงมีสายสัมพันธ์ต่อเนื่องกับญาติที่ย้ายไปอยู่ในประเทศที่สาม และมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการส่งสินค้าเชิงวัฒนธรรม ทั้งเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ เครื่องดนตรี และอาหาร เช่น กระจังม้ง เครื่องเงิน แคนม้ง ผักกูด ผักหวาน ผักหนามตากแห้ง ส่งไปขายให้กับม้งที่อยู่ต่างประเทศที่ยังคงโหยหาอดีตและต้องการรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของตนเองอยู่

การดำรงเลี้ยงชีพ

กลุ่มม้งที่ศึกษาประกอบอาชีพเกษตรกรเป็นหลัก มีที่ทำกินซึ่งเป็นที่จับจองไม่มีโฉนดที่ดินประมาณคร่าวเรือนละ 5-10 ไร่ โดยที่ทำกินนั้นอยู่ห่างจากที่อาศัย ประมาณ 2-3 กิโลเมตร ม้งบางครัวเรือนที่พอมีเงินมักซื้อกรรมสิทธิ์ที่ดินจากชาวเมียน ซึ่งอยู่บริเวณนี้ดั้งเดิมก่อนที่ม้งจะย้ายเข้ามา ชาวเมียนไม่มีการอพยพโยกย้ายบ่อยแบบม้งและไม่ได้เข้าร่วมรบในช่วงที่คอมมิวนิสต์เข้ามาเคลื่อนไหวในแถบนี้ อาชีพหลักของม้ง คือปลูกข้าว และทำไร่ทำสวน เช่น ข้าวโพด ถั่วแดง ชิงคำไย ลิ้นจี่ ม้งข้าวปลูกไว้สำหรับบริโภค ส่วนไร่สวนทำเพื่อหารายได้ การทำเกษตรของม้งมีความหลากหลายมากขึ้นเมื่อมีโครงการหลวงและเกษตรตำบลเข้ามา การทำเกษตรของม้งในยุคปัจจุบันไม่ได้อาศัยแรงงานในครัวเรือนเพียงอย่างเดียวเหมือนสมัยก่อน มีการใช้เครื่องมือ เครื่องมือ และเครื่องทุ่นแรง นอกจากนี้ยังมีการจ้างแรงงานอีกด้วย นอกจากอาชีพเกษตรกรแล้วม้งยังทำอาชีพรับจ้างในไร่ รับจ้างก่อสร้าง ค่าแรงประมาณ 150-180 บาท ถ้าเป็นแรงงานที่ใช้ฝีมือก็อาจได้เกินกว่า 200 บาทต่อวัน

อาชีพเกษตรกรซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชนเผ่าม้งเริ่มสั่นคลอน เมื่อรัฐจัดให้กลุ่มชาวไทยภูเขาตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งและมีการกำหนดขอบเขตที่ทำกินชัดเจน หรือที่ชาวม้งใช้คำว่า “พื้นที่อิสระ” นั้นได้ถูกจำกัดลง สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นกับวิถีทำกินของม้ง ซึ่งม้งที่ให้สัมภาษณ์ได้ถ่ายทอดเรื่องนี้ตรงกันว่า เป็นเพราะที่ทำกินลดลงเรื่อยๆ ทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่พอเลี้ยงชีพ อาชีพของคนม้งยุคใหม่จึงเริ่มเปลี่ยนไปรวมทั้งความคิดของม้งรุ่นกลางเก่ากลางใหม่ก็ต่างไปจากม้งรุ่นเก่า ดังที่ผู้ช่วยพ่อหลวงพูดถึงเรื่องนี้ว่า

ในอนาคตหากลูกหลานจะทำการเกษตรต่อไปเรื่อยๆ ที่ดินที่มีอยู่จะถูก
ซอยย่อยลงไปเรื่อยๆ ยังมีลูกมีหลานมากๆ ก็จะมีส่วนแบ่งของที่ดินที่

น้อยลงๆ ส่งลูกไปเรียนหนังสือในเมืองดีกว่าให้ทำไร่อื่นๆ เพื่อ
จะมีช่องทางทำกินอย่างอื่น

อาชีพที่ได้รับความนิยมในระยะหลายสิบปีที่ผ่านมา คือ การไปขายแรงงาน
ต่างประเทศ เช่น เกาหลี ญี่ปุ่น ใต้หวัน และตะวันออกกลาง เนื่องจากรายได้ดี มีเงินเป็นกอบเป็นกำ
ซึ่งอาชีพรูปแบบใหม่ในสังคมม้งนี้มีต้นแบบมาจากชาวม้งนอกรวมไปขายแรงงานต่างประเทศ
แล้ว ม้งรุ่นใหม่ก็ออกนอกถิ่นฐานไปทำงานในเมืองทั้งในเชียงใหม่ กรุงเทพฯ และจังหวัดอื่นๆ
ม้งผู้เฒ่าเล่าถึงการไปทำงานในเมืองของลูกและม้งคนอื่นๆ ที่พบเห็นให้ฟังว่า “ไปขายน้ำเต้าหู้
ข้าวเหนียวหนึ่ง ไก่ทอดที่กรุงเทพฯ ไก่ทอดหาคใหญ่ก็ใช่ เพราะทำสวนมันไม่ได้อะไร กินปีต่อปี เก็บ
เงินไม่ได้” และ “คนที่ไปต่างประเทศจะฐานะดี เมื่อประมาณ 10 ปีก่อน ไปใต้หวันกัน ค่านายหน้า
เสียเงินสด 80,000 บาท ค่าสมัครต่างหาก ประมาณแสนกว่าบาท อาศัยยืมเงินญาติพี่น้องไป”

วิถีชีวิตของผู้สูงอายุชาวม้ง

ในสังคมม้งซึ่งเป็นกลุ่มที่รับอิทธิพลของวัฒนธรรมจีนมาแต่ดั้งเดิม การนับถือผู้อาวุโส
จึงเป็นวัฒนธรรมสำคัญอย่างหนึ่งของชนเผ่าม้ง คนแก่ในภาษาม้งเรียกว่า “ตัวเหนงเล่า” จากการ
รวบรวมข้อมูลพบว่า การเข้าสู่การเป็นผู้สูงอายุของคนม้งนั้น ไม่ได้กำหนดตายตัวที่ตัวเลขของอายุ
แต่มีหลายองค์ประกอบร่วมกันทั้งทางกายภาพ เช่น ตามองไม่เห็นทาง เดินไม่ไหว หนึ่งเหยว
ผมหาว และทางสังคม เช่น การมีลูกมีหลาน เปลี่ยนสถานะกลายเป็นปู่เป็นย่า เป็นตาเป็นยาย
แต่สิ่งที่มีส่วนใหญ่ให้ความสำคัญและนับเป็นตัวบ่งบอกสำคัญของการเป็นผู้สูงอายุทั้งในทัศนะ
ของผู้ที่เป็นผู้สูงอายุและลูกหลาน คือ ศักยภาพในการทำงาน ดังที่ม้งหลายคนบอกในทำนอง
คล้ายคลึงกันว่า “คนแก่ คือคนที่ทำงานไม่ไหวแล้ว ต้องมีลูกหลานคอยเลี้ยงดู” หรือ “คนไหน
ไม่ทำงานหรือทำไม่ได้แสดงว่าแก่แล้ว” ม้งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ขยันขันแข็งทั้งชายและหญิง
การทำงานถือเป็นแก่นแกนสำคัญของชีวิตคนม้ง การให้ความหมายคนแก่โดยใช้อายุ 60 ปี
เป็นเกณฑ์นั้นมักพบเมื่อสัมภาษณ์ม้งที่มีการศึกษาหรือม้งรุ่นใหม่ การใช้อายุเป็นเกณฑ์เข้ามามี
อิทธิพลต่อระบบคิดของม้งตั้งแต่ที่มีการจ่ายเบี้ยยังชีพให้กับผู้สูงอายุ

ชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงทำงานตามสภาพร่างกายที่พอจะเอื้ออำนวย
ให้ทำไหว เช่น ในรายที่แก่มาก หรือมีโรคประจำตัวมักทำงานเล็กๆ น้อยๆ ภายในบ้าน เลี้ยงหมูหรือ
ไก่ ช่วยเลี้ยงหลาน ผู้สูงอายุส่วนหนึ่งที่ไม่เจ็บป่วยหรือยังพอมีแรง ก็ยังคงช่วยลูกหลานทำไร่อื่นๆ
สวนอยู่บ้าง บางคนเห็นตัวอย่างจากคนไทยพื้นราบและชาวม้งนอกรวมไปขายของชำ ก็หันมาเปิด
ร้านค้าขายเพื่อหารายได้เลี้ยงตัวและจุนเจือครอบครัว ผู้สูงอายุชาวม้งมักไม่อยู่นิ่งเฉยนิ่งๆ นอนๆ อยู่

กับบ้าน จากการสังเกตของผู้วิจัยก็พบว่าผู้เฒ่าหญิงชาวม้งแม่อายุกว่า 70 ปีไปแล้วก็ยังคงใช้เวลาว่าง ปีกผ้า บางคนก็เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ เมื่อลูกหลานออกไปไร่ ก็ติดตามไปช่วยงานเล็กๆ น้อย ๆ อยู่เสมอ ลูกหลานม้งพูดถึงพ่อแม่และปู่ย่า ตายายของตัวเองในทำนองเดียวกันว่า “คนแก่ทำงานเป็นเรื่องปกติ” เช่น

คนแก่ม้งขยันทำงาน ลูกๆ ไม่ให้ทำก็ต้องทำ เพราะเคยชินกับการทำงานมาตั้งแต่เด็กๆ แม้มียุทธหลานเลี้ยงดู ก็ยังทำงานช่วยเขา เพราะอยู่เฉยๆ ไม่เป็น

คนแก่ที่นี้ส่วนมากทำงานทุกคน อย่างบ้านข้างๆ เก็บข้าวโพดก็ไป เก็บลิ้นจี่ก็ไป คนแก่ม้งทำงานเป็นเรื่องธรรมดา คนแก่หมู่บ้านนี้ทำงานกันทุกคน

ผู้สูงอายุม้งไม่มีรายได้ประจำ ลูกหลานชาวม้งส่วนใหญ่ไม่ได้ให้เงิน แต่ให้การดูแลเรื่องอาหารการกิน และรักษาพยาบาลในยามเจ็บป่วย เว้นแต่ในรายที่ลูกหลานอยู่ต่างถิ่นหรือต่างจังหวัดก็จะส่งเงินมาให้บ้างเป็นครั้งคราว ผู้สูงอายุในหมู่บ้านนี้มีบัตรประจำตัวประชาชนทุกคนจึงได้รับเบี้ยเลี้ยงยังชีพผู้สูงอายุ (500 บาท) จากรัฐบาลเป็นประจำทุกเดือน ซึ่งมักนำมาเป็นค่าใช้จ่ายต่างๆ ในครัวเรือน

อาหารการกินของผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังกินอาหารแบบดั้งเดิม ส่วนใหญ่เป็นผัก น้ำพริก ลูกผู้เฒ่าม้งท่านหนึ่งพูดถึงเรื่องนี้ว่า “คนแก่ม้ง กินอยู่ง่ายๆ อาหารส่วนใหญ่ก็เป็นผัก คนม้งไม่ค่อยมีคนอ้วนเพราะกินผักที่ปลูกเองไม่มีสารพิษ สังเกตอาหารที่กินจะขาดผักไม่ได้” ส่วนด้านสุขภาพนั้นจากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สาธารณสุขในพื้นที่และข้อมูลความเจ็บป่วยของชาวม้งในพื้นที่ศึกษาพบว่า คนแก่ส่วนหนึ่งป่วยเป็นโรคความดันโลหิตสูง เบาหวาน แต่โดยทั่วไปมักเป็นโรคทางเดินหายใจ และโรคกล้ามเนื้อและข้อ ม้งเมื่อเจ็บป่วยนิยมไปรักษาที่สถานอนามัยและโรงพยาบาล ยังมีบ้างที่รักษาที่หมอพื้นบ้านด้วยยาต้มสมุนไพร และวิธีการแบบแพทย์แผนจีน เช่น กว๋าช่า หนิบซาและฝ่งเซ็ม และเป็นที่น่าสนใจว่าผู้เฒ่าม้งไม่คิดฝันเหมือนกับกลุ่มอาข่าและลาหู่ ซึ่งในประเด็นนี้ชาวม้งให้เหตุผลว่า หากคิดแล้วจะทำให้ทำงานไม่ได้ คนที่คิดจะนอนหลับฝันทั้งวันและทำงานไม่ไหว ซึ่งคนม้งถือว่าการทำงานเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต

ผู้สูงอายุชาวม้งที่อยู่ในวัย 60 ต้นๆ พูดภาษาไทยได้ดี แต่รุ่น 70 ปีไปแล้วไม่สามารถสื่อสารด้วยภาษาไทยได้ คนแก่รุ่นนี้ไม่ได้เรียนหนังสือ และมักไม่ค่อยรู้ข้อมูลข่าวสาร และความ เป็นไปของบ้านเมืองมากนัก

ผลการศึกษา

ภูมิปัญญาการดูแลผู้สูงอายุด้านสังคมและเศรษฐกิจของม้ง

จากการศึกษาวัฒนธรรมม้งโดยรวม โดยอาศัยทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) เพื่อค้นหาภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งว่ามีวัฒนธรรมใดที่มีบทบาทในการดูแลผู้สูงอายุให้มีความมั่นคงทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ พบว่าระบบเครือญาติของม้งมีความเด่นชัดในการเป็นกลไกหนึ่งที่เอื้อต่อการมีสุขภาวะที่ดีของผู้สูงอายุทั้งทางด้านกาย จิตใจ และสังคม

ระบบเครือญาติของม้ง

ระบบเครือญาติของม้งมีความสำคัญมากทั้งทางด้านชีววิทยาและโครงสร้างทางสังคมของกลุ่ม ซึ่งสามารถช่วยให้ลดคราะห์การสืบสายเลือด การสืบสาวญาติพี่น้องที่คลานตามกันมา ไปจนถึงการลำดับสมาชิกที่มาจากต้นตระกูลเดียวกัน ม้งเป็นชาติพันธุ์ที่รวมกันเป็นกลุ่ม (group oriented) ผ่านสงครามมาเป็นพันปี อยู่ภายใต้การกดขี่ และต้องพลัดถิ่นที่อยู่ตลอด ดังนั้นความอยู่รอดขึ้นอยู่กับกลุ่ม ความเป็นกลุ่มมาก่อนความเป็นส่วนตัว มีนักวิชาการกล่าวถึงระบบเครือญาติของม้งไว้อย่างเชื่อมโยงและทะลุไปถึงโครงสร้างทางสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์นี้ว่า “คนม้งเป็นของครอบครัว ครอบครัวเป็นของตระกูล ตระกูลเป็นของเผ่าพันธุ์ม้ง” (Duffy, Harmon, Ranard, 2004: 12)

ครอบครัวเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคมม้ง ซึ่งเป็นหน่วยผลิต บริโภค จัดเกลาทางสังคม ควบคุมทางสังคม และการช่วยเหลือ ลักษณะครอบครัวดั้งเดิมของม้งนั้นเป็นครอบครัวขยาย เนื่องจากเป็นสังคมเกษตรกรรม ต้องการแรงงานในการช่วยกันทำการเกษตร ม้งในสี่หมู่บ้าน ลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่ยังคงเป็นครอบครัวขยายที่ประกอบไปด้วยคนสามรุ่น (รุ่นปู่ย่า ตายาย คู่พ่อแม่ (ego) และลูก) หรือแม่ลูกที่แยกครอบครัวไปก็ยังสร้างบ้านอยู่ใกล้เคียงกัน ยังทำไร่ทำสวนร่วมกัน และยังมีการใช้ครัวร่วมกัน สมาชิกในแต่ละครัวเรือนประมาณ 5-8 คน ไปจนถึง 10 กว่าคน ลักษณะครอบครัวจากการสัมภาษณ์พบว่าขนาดเล็กลง ในสมัยรุ่นพ่อแม่มีลูกมาก เพราะทำการเกษตรเป็นหลัก แต่ในปัจจุบันที่ทำกินน้อยลง ไม่สามารถทำไร่แบบหมุนเวียนได้ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ก็ลดลงจากการที่ดินไม่ได้มีโอกาสพัก เหมือนการทำไร่หมุนเวียน คนม้งในปัจจุบันมีลูกน้อยลง จากเหตุผลที่ชาวม้งให้ตรงกันว่า “สมัยนี้ลำบาก ค่าใช้จ่ายเยอะ” หรือ “มีลูกเยอะก็ไม่มีที่ให้ทำกิน”

ระบบเครือญาติบ่งบอกตำแหน่งแห่งหนทางสังคมของคนม้งในชุมชน และยังเป็นเสมือนตัวกำหนดสิทธิและหน้าที่ รวมทั้งพฤติกรรมที่เหมาะสม บทบาทของการเป็นเครือญาติของญาติโดยสายเลือดหรือจากการสมรส คำเรียกญาติที่แตกต่างกันของม้ง แสดงนัยยะซ่อนอยู่ในคำเรียก แยกการเรียกญาติที่มาจากสายเลือดและจากการสมรส ระบบเครือญาตินี้ให้ความสำคัญกับผู้อาวุโสมาก ถูกสอนมาตั้งแต่เด็กให้เคารพผู้ใหญ่ อำนาจของฝ่ายชาย ผู้นำครอบครัว ระบบเครือญาติเป็นการศึกษาพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของชาวม้งที่จะต้องเรียนรู้และทำความเข้าใจ ระบบเครือญาติของม้ง เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในเรื่องของความสัมพันธ์ ความเคารพนับถือ ความสมัครสมานสามัคคี และ เงื่อนไขที่มีต่อกันในครอบครัว สายตระกูล และสังคมม้ง ระบบเครือญาติของม้งสามารถถอดเป็น โครงสร้างทางสังคมของม้ง ได้

ในหมู่บ้านที่ศึกษาทุกหมู่บ้านยังมีการรวมตัวอยู่ร่วมกันเฉพาะเผ่า (tribe) มีแต่ครัวเรือนที่เป็นชาวม้งเท่านั้น⁴ ประกอบด้วยหลายสายตระกูล (clans) และยังคงเหนียวแน่นกับระบบเครือญาติที่นับถือญาติทางฝ่ายชาย (patrilineal lineage หรือ patriclan) มีระบบสังคมแบบชายเป็นใหญ่ (male dominant) ในหมู่บ้านนี้ส่วนใหญ่ยังคงนับถือผีบรรพบุรุษ (animism) มีเพียง 14 ครอบครัวที่เปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์⁵ แต่การเปลี่ยนศาสนาไม่ได้กระทบกับระบบเครือญาติ ยังคงสืบสกุลทางฝ่ายชาย แม้ไม่มีการเลี้ยงผีบรรพบุรุษแล้วก็ตาม

ม้งเป็นกลุ่มที่มีต้นรากมาจากประเทศจีน การสืบสายตระกูลโดยใช้ “แซ่” (Chinese clan) เป็นตัวบ่งบอกเถิดเถาะเหล่ากอ โดยทั่วไปมีบันทึกว่าตระกูลแซ่ของม้งนั้นมีทั้งหมด 19 แซ่ (Duffy, Harmon, Ranard, 2004) ได้แก่ แซ่ซาง แซ่ชง แซ่ฟาง แซ่หาง แซ่กว๋าง แซ่คอง แซ่เลอ แซ่ลิ แซ่เม่า แซ่แพง แซ่แตง แซ่ว่าง แซ่ซ่ง และย่าง (Cha or Chang, Cheng, Chu, Fang, Hang, Her, Khang, Kong, Kue, Lor or Lo, Lee or Ly, Moua, Phang, Tang, Thao, Vang, Vue, Xiong, and Yang) ตระกูลเดียวกันสามารถสืบไปถึงบรรพบุรุษที่มีร่วมกัน ทำพิธีกรรม บูชาบรรพบุรุษด้วยกัน การเป็นสมาชิกในตระกูลนั้นได้มาแต่กำเนิด สำหรับผู้หญิงได้มาจากการแต่งงาน ผู้หญิงจะเป็นคนของครอบครัวฝ่ายชายในหมู่บ้านที่ศึกษามีตระกูลแซ่ที่เป็นหลักหมู่บ้านละประมาณ 4-5 แซ่ บ้านสิบสองพัฒนาเก่าส่วนใหญ่เป็นแซ่ซ่ง แซ่ย่าง แซ่ท้าว และแซ่เกอ แซ่ที่มีมากที่สุดในหมู่บ้านนี้ในปัจจุบันคือ แซ่เกอ และแซ่ท้าว ส่วนบ้านสิบสองพัฒนาใหม่มี แซ่ซ่ง แซ่ลิ แซ่ย่าง แซ่ว่าง และแซ่เฮ้อ

⁴ บ้านปางคำเหนือ มีครัวเรือนอาข่าเพียงย้ายเข้ามาอยู่ประมาณ 8 ครัวเรือน แต่ตั้งบ้านเรือนห่างออกไปจากกลุ่มบ้านของม้ง หรือกลุ่มบ้านชาวเมี่ยนเมื่ออยู่ละแวกเดียวกันก็แยกตั้งบ้านเรือนกันอย่างชัดเจน ไม่ปะปนกัน (กลุ่มบ้านเมี่ยนชื่อบ้านปางคำใต้)

⁵ มีเพียงบ้านสิบสองพัฒนาเก่าหมู่บ้านเดียว

เป็นตระกูลแซ่ใหญ่ ส่วนบ้านปางค่าเหนือ แซ่ที่มีเครือญาติมากได้แก่ แซ่ย่าง แซ่ท้าว แซ่ย่งหรือแซ่ซ่ง และแซ่เกย สำหรับบ้านน้ำคะคล้ายคลึงกับม้งบ้านอื่นๆ เพราะส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันและเคยอยู่หมู่บ้านเดียวกันมาก่อน ในปัจจุบันม้งส่วนใหญ่ได้เปลี่ยนจากแซ่เป็นนามสกุลไทย แต่นามสกุลใหม่ยังคงบ่งบอกถึงกลุ่มตระกูล ม้งแซ่เดียวกันมักเปลี่ยนเป็นนามสกุลไทยที่เหมือนกัน ดังนั้นจึงยังสามารถสืบสายตระกูลเดิมได้ เช่น ม้งที่เดิมแซ่ย่าง ได้เปลี่ยนเป็น “วาริพิทักษ์” แซ่ท้าว เปลี่ยนเป็น “พิชิตก้องสกุล” หรือ แซ่ก้อ เปลี่ยนเป็น “สง่าผากุล” แซ่ซ่ง เปลี่ยนเป็น “เตรียมพยง” เป็นต้น ดังที่ผู้เฒ่าม้งท่านหนึ่งกล่าวว่า “หมู่บ้านเรามีคนไม่มาก ใครแซ่อะไร เราก็อู้กันหมด เวลาเปลี่ยนนามสกุล แซ่เดียวกันก็เปลี่ยนเหมือนกัน”

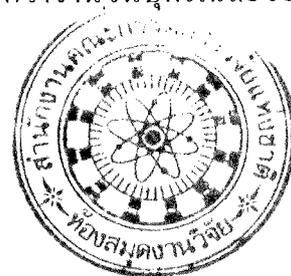
ระบบเครือญาติของม้งได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของชายและหญิงชาวม้งซึ่งก็คล้ายคลึงกับสังคมที่ชายเป็นใหญ่ทั่วไป กล่าวคือ ชายเป็นผู้นำครอบครัว ผู้หญิงทำหน้าที่เป็นแม่บ้าน เลี้ยงดูบุตร แต่หญิงชาวม้งไม่ได้ทำหน้าที่แม่บ้านเพียงอย่างเดียว ยังได้ช่วยฝ่ายชายทำมาหากิน ทำไร่ทำสวนอย่างขยันขันแข็งอีกด้วย นอกจากกำหนดบทบาททางเพศแล้วระบบเครือญาติยังกำหนดบทบาทของสมาชิกในครอบครัว ผู้ชายต้องเคารพผู้อาวุโส

การเป็นตระกูลแซ่เดียวกันมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทั้งในเรื่องอาหาร หากครอบครัวไหนปลูกข้าวไม่พอกินก็สามารถหยิบยืมญาติพี่น้องแซ่เดียวกันได้ หรือเดือดร้อนเรื่องเงินทองก็จะหาความช่วยเหลือจากม้งแซ่เดียวกันก่อน และแม้กระทั่งในเรื่องของการเมืองการปกครองการเป็นแซ่เดียวกันก็ยังมีผลถึงคะแนนเสียงในการเลือกตั้ง

ระบบเครือญาติแบบชายเป็นใหญ่: รากฐานความมั่นคงของผู้สูงอายุชาวม้ง

การสืบสายตระกูลทางฝ่ายพ่อ (patrilian) ยังเป็นกลไกสำคัญที่สร้างความมั่นคงแก่ผู้สูงอายุให้ได้รับการดูแลในปีนปลายชีวิต ในธรรมเนียมปฏิบัติของม้งนอกจากลูกชายจะมีความสำคัญในการสืบสายตระกูลแล้ว ลูกชายจะต้องเป็นผู้เลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่า ซึ่งหน้าที่นี้จะเป็นของลูกชายคนเล็ก การมีลูกชายในครอบครัวม้งจึงมีความสำคัญมาก ม้งนิยมมีลูกหลายคน มีจำนวนบุตรเฉลี่ยสูงกว่าชาวเขาหลายเผ่า⁶ จากการสอบถามชาวม้งรุ่นสูงอายุ (50 กว่าปีขึ้นไป) มีลูกประมาณ 7-9 คน (ไม่นับที่เสียชีวิตตั้งแต่เด็ก) ส่วนรุ่นกลางที่รองลงมา มีประมาณ 5-6 คน แม้ในปัจจุบันการเกษตรของม้งไม่ได้อาศัยแรงงานมากนัก เนื่องจากที่ทำกินมีขนาดเล็กลงเรื่อยๆ และค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูบุตรก็เพิ่มขึ้นกว่าในอดีต แต่ม้งรุ่นใหม่ทั้งชายและหญิงส่วนใหญ่ต้องการมีลูกประมาณ 4 คน แม้น้อยลงกว่าในอดีต แต่ยังสูงกว่าจำนวนบุตรเฉลี่ยของคนไทย

⁶ ดุรสรินทร์ เกรย์ (2547)

โดยทั่วไปถึงสองเท่าตัว⁷ การที่ม้งรุ่นใหม่ต้องการมีลูกหลายคนเหตุผลหลักก็คือ หวังพึ่งพิงลูกในยามแก่เฒ่า ด้วยบทบาทเพศที่ชายชาวม้งถูกกำหนดให้เป็นไปตามธรรมเนียมปฏิบัติ ในสังคมม้งลูกชายจึงเป็นความหวังสำคัญของพ่อแม่ หรือจะเรียกว่า การมีลูกชายถือว่ามีหลักประกันในยามแก่เฒ่าเลยทีเดียว หรือที่ม้งใช้คำว่า “เสาหลักของครอบครัว” ชีวิตของพ่อแม่ม้งขึ้นอยู่กับลูกชาย ดังที่พ่อแม่ม้งคนหนึ่งบอกว่า “มีลูกชายรวยก็รวยให้พ่อแม่ ถ้าบาก็ลำบากให้พ่อแม่” เพราะลูกสาวในสังคมม้งนั้น เมื่อเลี้ยงโตแต่งออกเรือนไปก็ถือว่าเป็นคนของครอบครัวสามี ต้องไปนับถือผีฝ่ายสามี ทำหน้าที่ดูแลคนในครอบครัวสามี เสมือนตัดขาดจากครอบครัวเดิมของตัวเอง ซึ่งแม่เฒ่าม้งเล่าถึงพิธีกรรมสำคัญที่เรียกว่า “ไฟซา” (พิธีตัดแซ่)⁸ ซึ่งเป็นสัญญาณของการยกลูกสาวให้ไปเป็นคนในแซ่ของครอบครัวลูกเขยว่า

...ตอนที่กินเลี้ยงกันหนึ่งวันหนึ่งคืน ลูกยังไม่ร้อง จะร้องกันทั้งแม่ทั้งลูกตอนตัดไก่ ถ้าเขาไปได้ดีเราก็ดีใจ ถ้าเขาไปไม่ได้ดี เราก็ไปเอาเขามาไม่ได้ ทรมาณจิตใจมาก นานี่นี้ต้องเตรียมใจแล้ว (ตอนฉีกไก่ออกเป็นสองซีก)

ลูกสะใภ้ม้งต้องดูแลเอาใจใส่พ่อแม่สามีเป็นหลัก ส่วนพ่อแม่ของตัวเองถือว่าเป็นหน้าที่ของพี่-น้องที่เป็นผู้ชาย มักไม่ได้มาปรนนิบัติพิศวี มีให้อาหารและเงินบ้าง ธรรมเนียมม้งเคร่งครัดในเรื่องนี้ กรณีที่ลูกสาวแต่งไปแล้วไม่ว่าเป็นกรณีที่ตบแต่งตามประเพณีหรือถูกขูด พ่อแม่จะเอาลูกสาวกลับมาบ้านตัวเองไม่ได้ เพราะถือว่าเป็นคนของฝ่ายสามีแล้ว ถือผีคนละแซ่ การมีลูกชายในสังคมม้งจึงมีแต่ได้ไม่มีเสีย หญิงม้งรายหนึ่งพูดถึงความคับข้องใจที่ไม่สามารถดูแลแม่แก่ๆ ของตัวเองได้ว่า “เวลาหนูให้เงินแม่หนู แม่สามีก็จะว่า ว่าไปให้แม่ตัวเอง หนูให้เขา (แม่สามี) ตั้งหลายครั้ง แต่ให้แม่ตัวเองครั้งเดียวก็ถูกว่าแล้ว” หรือ “บางที นึกๆ เราก็เหนื่อยใจ เราอยากเป็นคนไทย แต่งงานแล้วก็ต้องมาอยู่บ้านแฟน ต้องเอาใจแม่แฟน เขาอยากกินอะไรก็ต้องทำให้ แต่กับพ่อแม่ตัวเองไม่ได้ทำให้เลย” แต่ธรรมเนียมปฏิบัตินี้เป็นข้อตกลงทางวัฒนธรรมที่ชาวม้งยึดถือปฏิบัติกันมาโดยตลอด

⁷ จำนวนบุตรเฉลี่ยของคนไทยปี 2553 ประมาณ 1.65 คน (Central Intelligence Agency, 2010)

⁸ เมื่อทำพิธีงานแต่งเสร็จ วันที่ลูกสาวจะออกเรือน ไปอยู่บ้านฝ่ายชาย ตามธรรมเนียมม้งจะดัมไก่ไว้ แม่จะยื่นส่งลูกอยู่ตรงประตู เมื่อลูกสาวก้าวเท้าจะออกนอกประตูบ้าน แม่จะฉีกไก่ออกเป็นสองซีก ซีกหนึ่งให้ลูกสาวเอาติดตัวไป เป็นการสื่อความหมายว่า ได้ยกลูกสาวให้ไปถือผีแซ่ฝ่ายชายแล้ว

นอกจากลูกชายจะเป็นที่พึ่งในการดูแลทางกายและใจแล้ว ลูกชายยังสามารถเติมเต็มความเชื่อของมั่งในเรื่องชีวิตหลังความตาย นั่นคือการดูแลพ่อแม่ในปรโลก เมื่อพ่อแม่ตายไปลูกชายจะต้องเช่นไหว้วิญญาณ หรือ เลี้ยงผีพ่อแม่ต่อไป ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุมั่งให้ความสำคัญและกังวลกับประเด็นนี้มาก ดังที่ผู้เฒ่ามั่งหลายคนบอกคล้ายคลึงกัน เช่น

ตอนนี้อยู่กับลูกชายคนสุดท้ายที่มีลูกห้าคนเพราะสี่คนแรกเป็นผู้หญิงหมด พอคนที่ห้าเป็นชาย ดีใจที่จะได้มีลูกชายไว้เป็นคนเลี้ยงผี เมื่อตายไปแล้ว ถ้าไม่มีลูกชายพอตายไปก็ไม่ได้กินอะไร ลูกสาวเลี้ยงผีไม่ได้ เพราะไม่มีหิ้งให้ลูกสาว ลูกสาวพอโตเอาผัวแล้ว ก็ไปเป็นของคนอื่นๆ ต้องไปเลี้ยงผีบ้านผัว ไม่เกี่ยวข้องกับผีพ่อแม่อีกแล้ว

พ่อเฒ่ามั่งเล่าให้ฟังว่าการไม่มีลูกชายเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ในรายที่ไม่มีจริงๆ ก็ต้องไปขอลูกคนอื่นมาเลี้ยง หรือแม้แต่ซื้อลูกชายมาเลี้ยงก็มี ดังที่มั่งคนหนึ่งให้ข้อมูลว่า “เด็กอายุ 1-2 เดือน เขาขายกันประมาณ 2,000-3,000 บาท บางทีก็ 4,000-5,000 บาท หมู่บ้านนี้ก็ซื้อกัน 3-4 คน ไปซื้อลูกคนเมืองมาเลี้ยงก็มี ซื้อลูกของคนที่เล่นซู้ คนที่เขาไปซื้อมาเลี้ยงตอนนี้อายุก็ 30-40 ปีแล้ว” ในปัจจุบันยังพบว่ามี การซื้อลูกชาย ซึ่งมีราคาแพงเป็นหมื่น แต่ส่วนใหญ่มักไปขอจากเด็กที่ถูกทิ้งจากโรงพยาบาลมาเลี้ยง คนรุ่นใหม่หากไม่มีลูกชายก็ใช้วิธีปล่อยให้ท้องไปเรื่อยๆ หากมีสักคนก็พอ ไม่เหมือนสมัยก่อนที่ต้องมีไว้หลายคนเพื่อลูกชายตาย บทบาทของลูกชายที่ถูกถูกร้อยเข้ากับพันธะหน้าที่การสืบสายตระกูลทำให้เกิด “เงื่อน ไชสองชั้น” ซึ่งสร้างความมั่นคงให้ผู้สูงอายุชาวมั่งมีผู้ดูแลทั้งเมื่อยามแก่เฒ่าและเมื่อล่วงลับไปแล้ว

ระบบเครือญาติกับการดูแลทางกายและจิตใจผู้สูงอายุ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชาวมั่งจากภาพเดิมของชนเผ่าชาวดอย ที่อยู่รวมกันเฉพาะกลุ่มยึดมั่นในวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิม และถูกจำกัดสิทธิของความเป็นพลเมืองครั้งที่ยังถือบัตรคนบนพื้นที่สูง เมื่อเปรียบเทียบกับภาพมั่งในปัจจุบัน ที่มีสิทธิพลเมืองไทยเต็มขั้น มีการศึกษาด้านฐานตั้งตติรมถนนสายหลักของการสัญจร เข้าถึงข้อมูลข่าวสารและความเคลื่อนไหวของสังคมทุกรูปแบบ ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้พร้อมที่จะสั่นคลอนขนบความเชื่อดั้งเดิมของมั่งอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง ทำให้เกิดคำถามสำคัญต่อความมั่นคงของผู้สูงอายุชาวมั่งว่า “ความเชื่อ และระบบเครือญาติยังทำหน้าที่ในการดูแลผู้สูงอายุชาวมั่งอยู่หรือไม่”

จากการเก็บข้อมูลในสี่หมู่บ้านพบว่า มีน้อยมากที่คนแก่มั่งไม่มีลูกหลานดูแล การเลี้ยงดูพ่อแม่ยังคงถือเป็น “พันธะชีวิต” ของชายชาวมั่ง โดยเฉพาะลูกชายคนเล็ก ในหมู่บ้านที่ศึกษาคนเฒ่าคนแก่ชาวมั่งส่วนใหญ่มีลูกหลานดูแล แม้ในปัจจุบันที่คนรุ่นใหม่มีการศึกษามากขึ้น หรือย้ายถิ่นไปทำงานในเมืองมากขึ้น แต่ก็พบว่าเมื่อถึงเวลาที่พี่น้องออกเรือนกันไปหมดลูกชายคนเล็กซึ่งมีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ก็จะกลับมาทำอะไรทำสวนที่บ้านเกิด เพื่อเลี้ยงดูพ่อแม่ต่อไป หรือในกรณีที่ลูกคนเล็กไม่ได้ดูแลด้วยเหตุที่ไม่เป็น โส้เป็นพาย ลูกชายคนใดคนหนึ่งก็จะทำหน้าที่ดูแลพ่อแม่อยู่ดี ดังกรณีของหนุ่มมั่งวัย 27 ปี จบการศึกษาชั้นมัธยม 3 หลังจบการศึกษาได้ไปทำงานในเมืองหลายปี จนแต่งงานและมีลูก 3 คน เมื่อพี่น้องแต่งงานมีครอบครัวและย้ายออกจากบ้านไปแล้วเขาก็ย้ายครอบครัวกลับมาดูแลพ่อแม่ โดยให้เหตุผลว่า

ไปอยู่ที่ไหนๆ ก็ต้องกลับมา พี่ชายแต่งงานแล้วย้ายไปอยู่อีกหมู่บ้าน
พ่อแม่ไม่มีคนดูแล ผมเป็นคนสุดท้าย ไม่ต้องให้ใครบอก เราคนมั่งทำ
กันมาอย่างนี้ กลับมาดูแลไร่สวน มาดูแลพ่อแม่ของเรา

จากการสอบถามครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุก็พบว่าส่วนใหญ่อาศัยอยู่กับลูกชาย ซึ่งเป็นลูกชายคนเล็กและลูกชายลำดับอื่นๆ บ้าง เนื่องจากบางบ้านลูกชายคนเล็กยังเรียนหนังสือ มั่งสมัยใหม่นิยมให้ลูกมีการศึกษาสูงๆ ดังเช่นหมู่บ้านสิบสองพัฒนาเก่าที่มีมั่งจบปริญญาตรีกว่า 35 คน อย่างไรก็ตามมีผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งซึ่งไม่มากนักอาศัยอยู่ตามลำพัง เนื่องจากลูกหลานไปตั้งหลักปักฐานในเมือง แต่มั่งกลุ่มนี้ก็ยังคงให้การดูแลพ่อแม่ด้วยการส่งเงินมาให้บ้างน้อยบ้างตามฐานะ ซึ่งในกรณีหลังนี้ผู้สูงอายุชาวมั่งไม่ได้มองว่าถูกลูกหลานทอดทิ้ง หรือไม่ดูแลเอาใจใส่ การดูแลด้วยการส่งเงินทองมาให้ก็ถือเป็นการดูแลอีกรูปแบบหนึ่งที่ไม่จำเป็นต้องเป็นรูปแบบดั้งเดิมตายตัว ซึ่งเป็นมุมมองที่ผู้สูงอายุพยายามปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ปัจจุบัน ดังที่ผู้สูงอายุได้แสดงทัศนะของตัวเองหากลูกไม่อยู่ดูแลใกล้ชิดหรือส่งเงินมาแทนการดูแลว่า

ตอนนี้รู้สึกมีความสุขในชีวิตแล้ว ลูกๆ ได้ดีกันหมดทุกคน ลูกชายคน
เล็กเรียนอยู่แม่โจ้ ลูกสาวทำงานอบต. ลูกชายทำงานที่คืนอยู่อุบล เขาส่ง
เงินมาให้ 2-3 ปี มาเยี่ยมที อย่างนี้ก็คือว่าเขาดูแลเราอยู่

ลูกที่ไปเรียนต่างบ้าน เรียนจบแล้วก็อาจจะไม่กลับมาอยู่ด้วย ก็ไม่
เป็นไร เรียนแล้วก็ขอให้มีงานทำ ทำงานได้ ก็จะส่งเงินมาให้พ่อแม่
ไม่มาอยู่ด้วยก็ได้ เพราะทำไรทำนาเหนื่อย

อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้ อาจจะเป็นเพียงการพยายามปรับตัวของผู้สูงอายุในยุคนี้อย่างหนึ่ง
เพราะเมื่อถามถึงความสุขที่ต้องการอย่างแท้จริง ส่วนใหญ่ก็ยังต้องการได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตา
ลูกหลาน ดังผู้สูงอายุส่วนหนึ่งบอกว่า “แก่มากๆ ก็อยากอยู่กับลูกหลาน ให้ลูกหลานคอยดูแล
ความสุขคือได้อยู่กับครอบครัวพร้อมหน้าพร้อมตากัน” หรือ “คนเดี๋ยวนี้ต้องการเงินมาก ไม่มี
ความสุข ยิ่งหาเงินมากต้องลำบากมาก ความสุขของคนแก่คือการได้อยู่กับลูกๆ มีเงินทองใช้ซื้อของ
ที่จำเป็นและรักษาตัวเวลาไม่สบาย”

ดังนั้นการมีลูกชายจึงเป็นหลักประกันความมั่นคงแก่ผู้สูงอายุชาวม้ง ที่ช่วยให้มั่นใจได้
ว่าเมื่อแก่ตัวไปจะมีคนคอยดูแลเรื่องอาหารการกิน ดูแลเมื่อเจ็บป่วย ดังที่สะท้อนจากคำพูดของ
ผู้สูงอายุที่พูดในทำนองเดียวกันนี้ว่า “มีลูก มีหลาน ดูแลดีมีความสุขที่สุด ไม่มีลูกไม่มีหลาน
ลำบากที่สุด” หรือ “คนแก่ที่มีความสุขคือ คนที่มีลูกหลานคอยเลี้ยงดูเวลาแก่ และจัดงานศพให้เมื่อ
ตาย” นอกจากลูกชายของตัวเองแล้ว สะใภ้ที่ลูกชายแต่งงานเข้าบ้านยังเป็นกำลังอีกส่วนหนึ่งที่ช่วยดูแล
ผู้สูงอายุเสมือนพ่อแม่ตัวเอง

นอกจากระบบเครือญาติจะเป็นการควบคุมทางสังคม (social control) ให้ชาวม้ง
ต้องรับภาระหน้าที่ในการดูแลพ่อแม่ในวัยปลายชีวิตแล้ว ระบบเครือญาติในรูปแบบของ “ตระกูล
แซ่” ยังเป็นกลไกหนึ่งที่ทำให้เกิดการดูแลผู้สูงอายุในสังคมม้งอีกด้วย ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น แต่ละ
หมู่บ้านมีแซ่หลักเพียง 4-5 แซ่ คนในหมู่บ้านรวมทั้งต่างหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงส่วนใหญ่เกี่ยวดอง
เป็นญาติพี่น้องกัน ความเป็นแซ่เดียวกันทำให้มีการปฏิบัติเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน ทั้งความ
เคารพนับถือ และการดูแลสารทุกข์สุขดิบ ดังที่ม้งวัยกลางคนคนหนึ่งบอกว่า “คนแก่ที่นี่จะมี
ลูกหลานคอยทำกับข้าวให้กิน เราปลูกบ้านอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน คนแก่จะเดินไปกินข้าวที่ไหนก็
ได้” คนแก่ม้งที่ไม่มีลูกดูแล ซึ่งพบน้อยมาก ก็ยังมีระบบแซ่รองรับ เครือญาติในตระกูลแซ่เดียวกัน
ให้การดูแลและช่วยเหลือ ทั้งเรื่องอาหารการกินหรือช่วยพาไปหาหมอยามเจ็บป่วย ดังที่ผู้เฒ่าม้งให้
ข้อมูลว่า “คนแก่ม้ง ถ้าไม่มีคนดูแล ก็ยังมีตระกูลดูแล ขอข้าวกินได้” วัฒนธรรมระบบเครือญาติ
ของม้งนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นหลักประกันชั้นสองที่แม้ไม่มีลูกหลานดูแลก็ยังมีญาติพี่น้องใน
แซ่เดียวกันให้ความช่วยเหลือ

ระบบเครือญาติกับบทบาทและศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุ

นอกจากระบบเครือญาติของม้งจะเป็นส่วนหนึ่งที่ควบคุมให้ผู้สูงอายุได้รับการดูแลด้านความเป็นอยู่แล้ว ระบบนี้ยังเป็นกลไกหนึ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุม้งดำรงอยู่ในชุมชนอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าระบบเครือญาติของม้งให้ความสำคัญและเคารพผู้อาวุโสทั้งในระดับพี่น้อง พ่อแม่ และปู่ย่าตายาย นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับวิญญาณบรรพบุรุษที่ล่วงลับผ่านพิธีกรรมเช่น ไหว้ผีบรรพบุรุษที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ในรอบปีสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ ทั้งยังเป็นการปลูกฝังสิ่งเหล่านี้ให้กับเยาวชนรุ่นหลัง จากการประมวลข้อมูลสามารถเชื่อมโยงระบบแซ่ที่ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีบทบาทและมีความสำคัญในสังคมม้งได้ใน 2 ประเด็นใหญ่ๆ คือ

พิธีกรรม: พื้นที่ทางสังคมของผู้สูงอายุ

พิธีกรรมในปีหนึ่งๆ ของชาวม้งมีอยู่หลายพิธีกรรม⁹ อาทิ พิธีกินข้าวใหม่ ประเพณีปีใหม่ม้ง พิธีเรียกขวัญหรือสู่ขวัญ และสู่ขวัญ (ม้งให้ความหมายพิธีนี้แตกต่างกัน ไปว่าเป็น “พิธีรวมแซ่” “พิธีเก็บผี” และ “พิธีตัดเคราะห์”) ผู้สูงอายุชาวม้งมีพื้นที่และบทบาทสำคัญในทุกๆ พิธี ความอาวุโสในระบบเครือญาติเป็นสิ่งที่วัฒนธรรมม้งให้เกียรติและให้ความเคารพ ในพิธีกินข้าวใหม่จัดขึ้นเมื่อครอบครัวม้งเก็บเกี่ยวข้าวที่เพาะปลูก ข้าวที่เก็บเกี่ยวได้จะนำมาหุงเพื่อทำพิธีกินข้าวใหม่ ในพิธีข้าวเมื่อหุงเสร็จแล้วจะถูกนำไปไหว้เจ้าที่ เทวดา ลำดับต่อมาก็จะเช่นไหว้วิญญาณบรรพบุรุษ จากนั้นผู้อาวุโสที่สุดในบ้านซึ่งมักเป็นปู่ย่าหรือพ่อแม่จะได้เป็นที่กินข้าวเป็นลำดับแรกในครอบครัว เพื่อเป็นสิริมงคลให้พืชพันธุ์ให้ดอกผลอุดมสมบูรณ์ในปีถัดไป ส่วนในพิธีสู่ขวัญนั้นในวัฒนธรรมม้งมีการสู่ขวัญปีละครั้งเป็นประจำทุกปี เพื่อให้คนครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข พิธีนี้มีความเชื่อว่าเป็นแต่ละปีควรเรียกขวัญคนในครอบครัวหนึ่งครั้ง เพื่อให้ขวัญซึ่งทั้งปีอาจมีการกระทบกระเทือน ทำให้เจ้าของขวัญอยู่ไม่สงบสุข ดวงไม่ดี มีเคราะห์ การเรียกขวัญทำเพื่อเป็นการเสริมสิริมงคล ช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้า มีความรุ่งเรืองในชีวิต พิธีสู่ขวัญนี้บางครอบครัวผู้สูงอายุจะเป็นผู้ทำพิธีเรียกขวัญ¹⁰ บางครอบครัวก็เชิญหมอปิธีกรรม (สือเน้ง) มาทำพิธีให้ ในกรณีที่มีเคราะห์ ดวงไม่ดี หรือเจ็บป่วยไม่สบายม้งมักทำพิธี “อ้วนเน้ง” ซึ่งจะมีการฆ่าหมูเช่นสะเดาะเคราะห์ หากเป็น

⁹ ข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมที่รวบรวมได้ในการศึกษาค้นคว้าเมื่อเปรียบเทียบกับพิธีกรรมของม้ง ในรายงานหรือเอกสารอื่นๆ พบว่าวัฒนธรรมของม้งแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดของขั้นตอนและความเชื่อ ซึ่งแต่ละท้องถิ่นมีพัฒนาการและการผสมผสานกับวัฒนธรรมอื่นแตกต่างกันไป

¹⁰ ในกรณีที่ไม่มีผู้อาวุโสที่ทำพิธีเรียกขวัญได้ ก็จะเชิญให้ผู้รู้ ซึ่งอาจเป็นหมอสีมาช่วยทำขวัญให้

การสะอาดห้เคราะห์ประจำปีขึ้นตอนในพิธีกรรมนี้ก็สะท้อนถึงการให้ความสำคัญแก่ผู้อาวุโส โดยในพิธีนี้จะทำให้กับผู้ที่อาวุโสที่สุดในบ้านก่อน แล้วค่อยทำให้ลูกหลานตามลำดับอาวุโส

นอกจากการได้รับการเคารพนับถือและให้เกียรติในครอบครัวแล้ว ประเพณีพิธีกรรมที่ชาวม้งทำร่วมกันประจำปียังเป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับผู้สูงอายุ เช่น ในประเพณีปีใหม่ม้งที่มีการฉลองร่วมกันหลังเก็บเกี่ยว ผู้สูงจะได้รับ การดูแลให้เกียรติ ดังที่ม้งรุ่นหนุ่มสาวบอกคล้ายกัน เช่น “เวลาทำพิธี คนแก่มาร่วมพิธี ต้องให้นั่งหัวโต๊ะ ต้องให้เกียรติ ต้องเชิญไปนั่ง” ในการทำพิธีต่างๆ ภูมิปัญญาในเรื่องวัฒนธรรมชนเผ่าและประสบการณ์ของผู้สูงอายุได้รับการยกย่องและได้มี โอกาสจัดการความรู้เหล่านี้ในฐานะผู้ถ่ายทอด ซึ่งพ่อหลวงม้งเล่าว่าในพิธีกรรมต่างๆ จะต้อง มีผู้สูงอายุเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมด้วยเสมอ เพราะผู้เฒ่าผู้แก่เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ ผ่านการทำพิธีกรรมมายาวนาน สามารถให้คำชี้แนะถึงขั้นตอนและรายละเอียด ทำให้พิธีกรรมมี ความศักดิ์สิทธิ์และสัมฤทธิ์ผล ความสำคัญของผู้สูงอายุในพิธีกรรมนั้นได้สะท้อนผ่านคำพูดที่ว่า “เวลาทำพิธีต้องมีคนแก่มาร่วมพิธี เพื่อให้พิธีสมบูรณ์ เพราะคนแก่รู้เรื่องพิธีดี” หรือ “คนแก่เนีย... เวลาทำพิธีคนแก่เขาก็มีบทบาท เราก็จะเรียกให้คนแก่เขามาส่งบุญ มันก็ต้องอาศัยคนแก่เนียแหละ เพราะเขารู้จักพูด รู้จักเรียกผี รู้จักอะไรต่อมิอะไร”

พิธี “คู่ซู้” เป็นประเพณีประจำปีที่ครอบครัวม้งแซ่เดียวกันจะมาทำพิธีร่วมกัน แซ่หนึ่งๆ อาจมีถึง 20-40 ครอบครัว พิธีนี้เป็นการรวมญาติแซ่เดียวกันเพื่อรวบรวมสิ่งที่ไม่ดี สิ่งชั่วร้าย หรือเคราะห์กรรมทั้งหลายของตระกูลแซ่มาทำพิธีขจัดให้หมดไป โดยจะมีครอบครัว หนึ่งเป็นแกนนำ ซึ่งแต่ละปีก็จะหมุนเวียนไปเรื่อยๆ พิธีเริ่มตั้งแต่เช้าลูกหลานของตระกูลแซ่นั้นๆ ก็จะรวมตัวกัน แล้วเชิญหมอผีมาทำพิธีตัดเคราะห์ เช่นด้วยการฆ่าหมูและจากนั้นก็ทำอาหารกิน เลี้ยงกันในหมู่ญาติพี่น้องแซ่เดียวกัน ในพิธีนี้ทำให้เกิดความสามัคคี ผู้สูงอายุได้รับความเคารพนับ ถือจากลูกหลานของครอบครัวอื่นๆ เป็นโอกาสที่คนแซ่เดียวกันได้ทำความรู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกัน ซึ่งเป็นฐานรากของการให้การช่วยเหลือเกื้อกูลและดูแลซึ่งกันและกัน ผู้เฒ่าม้งแซ่ซ่งเล่าถึง บรรยากาศในพิธีกรรมคู่ซู้ของตระกูลแซ่ที่ผ่านมาให้ฟังว่า

ทำทีหนึ่งลูกหลานมาเยอะมาก มากันเป็นร้อย อยู่ที่ไหนก็มา แซ่ซ่ง อยู่ที่ แพร่ก็จะส่งข่าวกัน ใครเป็นใครก็ได้แนะนำกันในงานนี้ ญาติบางคนก็ เอาลูกสะใภ้มาแนะนำให้รู้จัก งานนี้ทำให้เราได้รู้จักคนที่เข้ามาใหม่ กินข้าวกัน ได้พูดคุยถามไถ่กัน บางคนอยู่ไกล ไม่ได้เจอกันเป็นปีก็มี

กิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมม้ง แม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและความเข้มข้นไปบ้าง แต่ก็ยังมองเห็นได้ว่าเป็นพื้นที่ทางสังคมผืนใหญ่สำหรับผู้เฒ่าชาวม้ง ที่เอื้อให้มีบทบาท ตัวตน และมีโอกาสได้ปฏิสัมพันธ์กับลูกหลานม้งรุ่นอื่นๆ พิธีกรรมทำให้บทบาทและศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุได้มีพื้นที่ในการนำเสนอ หากสิ่งเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ได้ คุณค่าและศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุก็น่าจะไม่ถูกเบียดขับจนไร้ความหมาย

ผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่: คุณค่าในการปกครอง

ตระกูลแซ่ยังเป็นกลไกสำคัญที่ส่งผลให้ผู้สูงอายุมีบทบาทสำคัญในชุมชน นอกจากบทบาทในพิธีกรรมต่างๆ แล้ว ผู้สูงอายุมีบทบาทในทางการเมืองและการปกครองของชุมชนม้ง แม้ปัจจุบันระบอบการปกครองของรัฐได้เข้าไปมีบทบาทในสังคมม้งอย่างเต็มตัว ทั้งในรูปแบบผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) และคนม้งเองก็ได้เข้ามาทำหน้าที่ฝ่ายปกครองของรัฐอย่างเต็มตัวในทุกหมู่บ้านที่ศึกษา แต่รูปแบบการปกครองแบบดั้งเดิมก็ยังปรากฏอยู่ในสังคมม้ง ชุมชนม้งมีการปกครองกันเองด้วยระบบเครือญาติหรือตระกูลแซ่ ระบบเครือญาตินี้เกี่ยวข้องกับเรื่องสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง อย่างแยกกันไม่ออก มีบทบาทอันเข้มแข็งที่ไม่เป็นทางการ (an unofficial strong role) ซึ่งบทบาทดังกล่าวผูกมัดอย่างเหนียวแน่นกับระบบความเชื่อและธรรมเนียมประเพณีของม้ง ซึ่งอดีตพอหลงเหลือถึงรูปแบบการปกครองแบบเก่าให้ฟังว่า

ในสมัยนั้นเขาจะเรียกกันว่าเป็นหัวหน้าเผ่า สมัยนั้นเขาจะดูว่าญาติพี่น้องใครเยอะ ถ้าว่าอย่างแซ่ท้าวเยอะ แซ่ท้าวเนี่ยเป็นหัวหน้าเผ่าไปเลย ถ้ามีอะไรปัญหาอะไร ปางคำเนี่ยมีปัญหอะไรก็อาศัยหัวหน้าเผ่าคนนี้นั้นแหละ แต่เขาไม่ได้เป็นพ่อหลวงไม่ได้เป็นอะไรกับทางการเลย เขารู้ประเพณีเขามีอำนาจหน่อย เขาญาติพี่น้องเขาเยอะ เขาก็ได้เป็นหัวหน้าเผ่า

ปัจจุบันแม้มีผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกอบต.ที่เป็นคนม้ง ปกครองดูแลหมู่บ้านอยู่แล้ว แต่แต่ละกลุ่มบ้านก็ยังมีระบบผู้อาวุโสประจำตระกูลแซ่เสริมทับระบบดังกล่าวอีกชั้นหนึ่ง โดยมิเหตุผลว่าม้งแซ่เดียวกันจะสามารถพูดคุย ไกล่เกลี่ยปัญหาที่เกิดขึ้นได้ เพราะรู้จักกันดี เสมือนเป็นพี่น้องหรือเป็นเครือญาติกัน เมื่อมีเรื่องบาดหมางไม่จำเป็นต้องไปถึงมือกฎหมาย สามารถพูดคุยตกลงกันได้เหมือนคนในครอบครัวเดียวกัน ซึ่งผู้สูงอายุของตระกูลแซ่นั้นๆ ก็จะได้รับเลือกให้เป็นตัวแทนในการไกล่เกลี่ยปัญหา หรือกรณีพิพาทต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างคนม้งในหมู่บ้าน หรือ

ระหว่างม้งต่างหมู่บ้าน นอกจากจัดการปัญหาในตระกูลแซ่แล้วยังเป็นตัวแทนในการเจรจาไกล่เกลี่ย ประองคองระหว่างแซ่อีกด้วย หากเกิดเหตุปัญหาระหว่างม้งต่างแซ่ขึ้น พ่อหลวงม้งเล่าให้ฟังถึงการคัดเลือกตัวแทนแซ่ให้ฟังว่า

ในหมู่บ้านนี้ตั้งกรรมการอาวุโสตั้งไว้สองคน ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย ประองคอง คนแก่อื่นๆ ก็ทำหน้าที่ได้แต่ไม่เป็นทางการเป็นเรื่องเป็นราว เวลาตั้งก็ดูว่าเขามีคุณสมบัติที่จะเป็นคณะกรรมการใหม่ เอ่อ...นายนี้ แซ่นี้...อย่างแซ่ท้าว...แซ่ว่าง...แซ่ซ่งอะไรอย่างนี้ แซ่นี้เอ่อ...มีใครบ้างที่พูดแล้วเขาเชื่อฟัง นามสกุลนี้เขาเชื่อฟังคนนี้เราก็กเลือกคนนี้ นามสกุลนี้เชื่อฟังคนนี้เราก็กเลือกคนนี้ ถ้าไม่จั้นเราก็ก...เวลาเขาทะเลาะเบาะแว้งเราพูดก็ไม่เข้าใจกัน เราก็กต้องอาศัยผู้ใหญ่แซ่เขาแหละ ว่าเอ่อ...เป็นญาติพี่น้องคุณนะ...ไปทะเลาะเขาไปทูปตีเขาเนี่ยคุณต้องไปแก้ไขเขา แล้วเขาก็สามารถพูดกันได้ แก้ไขได้

การใช้ความอาวุโส และได้รับการเคารพเชื่อฟังทำให้การจัดการปัญหาสามารถคลี่คลายได้โดยไม่ยุ่งยากซับซ้อน การที่ผู้สูงอายุได้รับบทบาทสำคัญในการสอดส่องดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชนทำให้รู้สึกมีคุณค่าและความภาคภูมิใจ เป็นการสร้างระบบการปกครองกันเอง เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ฉันทน์ญาติพี่น้อง ความเป็นปู่เป็นย่าของสังคมม้ง ไม่ได้เป็นเฉพาะของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งแต่เป็นญาติผู้ใหญ่ของทั้งชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องค้ำยันให้ “ตัวแทนเก่า” (คำเรียกผู้สูงอายุม้ง) มีคุณค่าและศักดิ์ศรีในสังคมของชนเผ่าม้งสืบมา

วัฒนธรรมการดูแลผู้สูงอายุม้งท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง

ข้อค้นพบข้างต้นอาจเป็นภาพที่หยุดนิ่งเกินไป หากไม่กล่าวถึงวัฒนธรรมในบริบทที่มีการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตตลอดเวลา แม้ภาพใหญ่ของสังคมม้งยังสะท้อนการทำหน้าที่ของระบบเครือญาติที่เอื้อต่อการดูแลผู้สูงอายุอยู่ แต่จากข้อมูลที่ค้นพบก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า มีส่วนหนึ่งที่บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงจากอิทธิพลของกระแสวัฒนธรรมหลัก ซึ่งการปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมใหม่และเก่า ชาวม้งมีการปรับตัวและปรับวัฒนธรรมชนเผ่าให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป ซึ่งกระทบต่อความมั่นคงของผู้สูงอายุในหลายทิศทาง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนม้งที่ศึกษาสรุปได้พอสังเขปดังนี้

การศึกษา

ในพื้นที่ศึกษาการศึกษาได้เข้ามาในหมู่บ้านอย่างเป็นทางการเมื่อมากกว่า 40 ปี ที่ผ่านมาคนรุ่นลูกและหลานของผู้สูงอายุจึงเป็นมั่งที่มีการศึกษา ในรุ่นลูกส่วนใหญ่มีการศึกษาระดับประถม อ่านออกเขียนได้ เรียนอยู่ในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในชุมชนหรืออยู่ใกล้เคียง เมื่อมาถึงรุ่นหลานการศึกษาสูงขึ้นไปจนถึงระดับปริญญาตรีและไปเรียนในเมือง หรือจังหวัดอื่นๆ ที่เป็นศูนย์กลางมากขึ้น รุ่นลูกของผู้สูงอายุจึงเป็นรุ่นกลางเก่ากลางใหม่ที่ผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมมั่งดั้งเดิมและวัฒนธรรมใหม่ คนรุ่นนี้ส่วนใหญ่ยังทำอาชีพเกษตรกรรม แต่ในระยะหลังก็ได้เริ่มมีการเคลื่อนย้ายไปทำงานต่างถิ่นและต่างประเทศมากขึ้น อย่างไรก็ตามคนรุ่นนี้ก็ยังได้สัมผัสกับประเพณี พิธีกรรมของกลุ่ม ได้รับถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ สามารถสื่อสารและสืบทอดเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษต่อไปได้ ส่วนรุ่นหลานการสั่งสอนและการถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ย้ายฐานจากครอบครัวและเครือญาติไปอยู่ที่โรงเรียน เมื่อเรียนระดับประถมในชุมชนจบแล้ว ก็ย้ายไปเรียนระดับที่สูงขึ้นในเมือง โอกาสที่จะได้ซึมซับและรับการต่อยอดเกี่ยวกับขนบปฏิบัติและประเพณีของชนเผ่าทั้งในเรื่องเครือญาติ และระบบอาวุโสมีน้อยลงเรื่อยๆ ซึ่งความต่างทางระบบความคิดและวัฒนธรรมที่เป็นคนละชุดกับคนรุ่นเก่ามีแนวโน้มที่จะขยายช่องว่างมากขึ้น ซึ่งอาจส่งผลให้ความมั่นคงของผู้สูงอายุเปลี่ยนแปลง ดังผู้เฒ่ามั่งสองท่านเล่าประสบการณ์ให้ฟังว่า

สมัยก่อนจะสั่งสอนกันว่าถ้าไม่ดูแลพ่อแม่ดีๆ จะปลูกข้าวไม่ดี ไม่เจริญ
พ่อแม่ตายไปจะเหม็นจะเน่าอย่างไรก็ต้องเผ่า สมัยนี้คนแก่ยังทำงาน ได้
ก็ต้องทำ หาเลี้ยงตัวเอง เมื่อก่อนพออายุ 40-50 ปี นั่งสูบฝิ่นรอให้
ลูกหลานเอาข้าวเอาปลามาให้กิน

เขาไม่เลี้ยงหอรอก เขาใหญ่เขาโตเขามีครอบครัว เขาก็ไปอยู่ของเขาไป
พอเขาอายุ 15-16 เขาเรียนหนังสือเขาก็เรียน คนที่ไม่เรียนหนังสือเขาก็
หาทำงานในเมืองกันแล้ว ส่วนในบ้านเรานี้เขาเรียนที่เขาไม่ได้เรียน
หนังสือ เขาก็ไปอยู่ในเมืองทำงานไป เลยไม่ได้มาหา... ไม่ได้มาเลี้ยง
พ่อแม่หอรอก

อย่างไรก็ดี การศึกษาไม่ได้ส่งผลในทางลบต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุเสียทีเดียว ชาวเมืองก็เห็นว่าในสถานการณ์และวิถีชีวิตเปลี่ยนไป การศึกษานับเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการเอาตัวรอดและอาจเผื่อแผ่มาถึงพ่อแม่ยามสูงอายุ จากการมีที่ดินอันจำกัด อาชีพเกษตรไม่สามารถทำให้

ชาวม้งมั่นคงได้อีกต่อไป การศึกษาจึงเป็นทางเลือกที่ชาวม้งพยายามผลักดันให้รุ่นลูกหลานก้าวข้ามข้อจำกัดนี้ ดังที่ชาวม้งให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ตรงกัน เช่น

ผมมีลูก 6 คน ส่งเรียนหมด 2 คนมีครอบครัวแล้ว อีก 4 คนส่งเรียนราชภัฏ อนาคตข้างหน้าไม่มีที่ทำกินแล้ว จะได้ทำงานเลี้ยงดูตัวเองเหมือนคนพื้นราบ สำหรับเราส่งเงินมาให้ก็พอ

นอกจากนี้การศึกษายังทำให้วัฒนธรรมเดิมของม้งเริ่มเปลี่ยนแปลง ในเรื่องลูกสาวที่เมื่อแต่งงานแล้วต้องตัดขาดจากแซ่ตัวเองและไปดูแลพ่อแม่สามี ผู้หญิงม้งในยุคปัจจุบันเมื่อมีการศึกษามากขึ้น ทำให้มีอำนาจในการตัดสินใจด้วยตัวเอง (audiorily) มากขึ้น การแต่งงานซึ่งเดิมแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย (15-17 ปี) เมื่อการศึกษามากขึ้นทำให้แต่งงานช้าลง และบางคนเรียนจบแล้วยังไม่แต่งงานทำงานส่งเงินให้พ่อแม่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ม้งส่วนหนึ่งมองว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เอื้อต่อการดูแลผู้สูงอายุ ดังที่พ่อแม่ม้งที่มีลูกสาวเรียนจบมหาวิทยาลัยในเชียงใหม่พูดถึงเรื่องนี้ว่า การเปลี่ยนแปลงบางอย่างก็เป็นผลดี เช่น ลูกสาวเรียนสูงแล้วก็ไม่สนใจเรื่องธรรมเนียมทำงาน แต่งงานช้าก็ดูแลพ่อแม่ได้ หรือแต่งงานกับคนไทย คนม้งชอบเพราะเลี้ยงพ่อแม่ได้ไม่เหมือนม้งให้แต่พ่อแม่สามี

การย้ายถิ่น

สืบเนื่องมาจากที่ทำกินที่ลดลงและการศึกษา ทำให้ม้งรุ่นกลางและรุ่นใหม่ส่วนใหญ่ออกไปหางานทำในเมือง ทำให้ได้สักระยะบางส่วนก็กลับบ้านเกิด ด้วยนานาเหตุผล อาทิปรับตัวไม่ได้กับวิถีชีวิตแบบเมือง ไม่มีงานทำ กลับมาดูแลพ่อแม่ เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งก็ลงหลักปักฐานในต่างถิ่นอย่างถาวร การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้คนม้งส่วนใหญ่มองอย่างเข้าใจและไหลไปตามกระแสของการเปลี่ยนแปลง ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เช่น การทำพิธีอ้วเน็ง หรือตู่ซู่ หากเจ้าตัวไม่อยู่เนื่องด้วยไปเรียนหนังสือหรือทำงานต่างจังหวัดก็ประยุกต์โดยการใส่เสื้อผ้าของคนๆ นั้นร่วมพิธีแทน การไปทำงานในเมืองและต่างประเทศในมุมมองของม้งในยุคนี้มองว่าเป็นทางออกที่ดีในการทำมาหากิน ผู้สูงอายุม้งท่านหนึ่งได้พูดถึงการย้ายถิ่นในแง่ที่ว่า

เรียนจบแล้วเขาก็ไปทำงานในเมือง คิดว่าอีกหน่อยลูกคงไม่มาทำเกษตรแล้ว ทำเกษตรไม่แน่นอน ไม่พอกิน พอใช้ ไม่อยากให้มาทำเกษตร ทำงานในเมืองดีกว่า ได้เงินเดือนแน่นอน

แม้จะมีผลดีในบางแง่มุม แต่การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้ภูมิปัญญาของชนเผ่าไม่ได้ถูกสืบทอดและต่อยอดให้คนรุ่นหลังได้เข้าใจ ผนวกกับการไปอยู่ต่างที่ต่างวัฒนธรรมทำให้เกิดการเลียนแบบหรือรับเอาวัฒนธรรมใหม่เข้ามา จึงเกิดปัญหาที่ไม่เคยมีในสังคมดั้งเดิม อาทิ การไม่เชื่อฟังหรือเถียงผู้ใหญ่ คมกาว เสพยาเสพติด หรือยกพวกตีกัน เป็นต้น

การปกครอง

การปกครองของม้งเดิมเป็นลักษณะชนเผ่า แต่ในปัจจุบันการปกครองในชุมชนม้งเป็นรูปแบบของทางราชการอย่างเต็มตัว คนม้งได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกอบต. แม้การปกครองรูปแบบนี้ได้เข้ามาครอบงำการบริหารจัดการสังคมม้ง แต่คนม้งก็ไม่ได้ละทิ้งรูปแบบเดิมและระบบตระกูลแซ่ก็ยังคงมีบทบาทในการปกครองสืบทอดไปกับการครองรูปแบบใหม่นี้ ดังที่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเล่าถึงการเลือกตั้งหลายครั้งที่ผ่านมามีว่า

การเลือกตั้งเรื่องแซ่มีผล พรรคพวกใครเยอะก็มีเปอร์เซ็นต์จะแซง
เหมือนกัน เลือกตามแซ่ไม่ใช่เลือกตามพรรคพวก ถ้าแซ่....(ชื่อแซ่) แซ่
....(ชื่อแซ่) แซ่....(ชื่อแซ่) สามแซ่นี้ลง แซ่อื่นก็ไม่ต้องแข่งแล้ว

การปรับใช้วัฒนธรรมการปกครองเดิมกับวัฒนธรรมใหม่ของชาวม้งในหมู่บ้านที่ศึกษาเป็นสิ่งที่น่าสนใจ แต่ละกลุ่มบ้านได้ตั้งระบบผู้อาวุโสประจำแซ่ขึ้นมาช่วยดูแลผนวกไปกับระบบของทางราชการ ซึ่งการประยุกต์นี้ยังคงทำให้ความสำคัญของระบบเครือญาติแบบตระกูลแซ่และระบบอาวุโสยังคงมีบทบาทและทำหน้าที่เป็นฟันเฟืองหนึ่งในโครงสร้างใหม่ที่ช่วยประสานความเป็นม้งกับวัฒนธรรมหลักให้ดำเนินไปอย่างสอดคล้องต้องกัน

สรุป อภิปรายผลการศึกษา

ที่ผ่านมาการดูแลผู้สูงอายุยังไม่มีข้อสรุปที่เหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นการผลักดันให้ผู้สูงอายุพยายามพึ่งพิงตัวเองแบบตะวันตก ในกรอบความคิดของ “healthy aging” (Rowe & Kohn, 1987) ในขณะที่สภาพร่างกายเสื่อมถอยลงตามธรรมชาติอย่างที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ หรือแนวคิดรัฐสวัสดิการ (Papadimitriou, 2007) ซึ่งนับวันภาระนี้ก็จะขยายขนาดใหญ่ขึ้นเรื่อยๆ ตามการเพิ่มขึ้นของจำนวนผู้สูงอายุ หรือแนวทางหวนกลับไปหารากเหง้าวัฒนธรรมเดิม การให้ชุมชนดูแลกันเอง (community care) หรือ สนับสนุนให้ผู้สูงอายุอยู่กับครอบครัว (aging in place) เน้นให้ครอบครัวเป็นผู้ดูแล แทนที่สถานสงเคราะห์ หรือสถานรับดูแลผู้สูงอายุ (home care) ซึ่งก็ดูเหมือนสวนกระแสกับการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกสมัยใหม่ที่มีลักษณะปัจเจกนิยม (individualism) ทำให้ผู้คนมีวิถีชีวิตเชิงเดี่ยวมากขึ้น และกำลังขยายฐานกว้างขวางขึ้นเรื่อยๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ท้าทายที่ต้องการคำตอบที่เหมาะสมในการดูแลผู้สูงอายุทั้งในสังคมไทยและสังคมโลก

การศึกษาครั้งนี้ก็ไม่ต่างจากแนวคิดประการท้ายสุด ที่พยายามค้นหาคุณค่าทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ว่ามีแง่มุมใดที่สามารถนำมาเป็นแนวทางรองรับการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งไม่เพียงเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์เท่านั้นแต่อาจปรับใช้กับกลุ่มอื่นที่มีวัฒนธรรมใกล้เคียงกัน แม้จะทวนกระแสของการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นทางเลือกหนึ่งในการจัดการดูแลผู้สูงอายุ ที่อาจนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป จากการศึกษาที่มีข้อค้นพบเบื้องต้นเกี่ยวกับภูมิวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งที่ส่งผลทางบวกต่อการดูแลผู้สูงอายุดังนี้

ภูมิวัฒนธรรมในการดูแลผู้สูงอายุของกลุ่มชาติพันธุ์ม้ง

ม้งนับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่มีภูมิปัญญาในการดูแลผู้สูงอายุ สังคมม้งซึ่งเป็นสังคมแบบรวมกลุ่ม (group oriented) โดยมีโครงข่ายเครือญาติ (kin network) ยึดโยงเอาไว้ จากโครงสร้างของระบบเครือญาติของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งนี้ ทำให้มองเห็นภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชนเผ่าในการดูแลผู้สูงอายุอย่างเด่นชัดตั้งแต่ระดับครอบครัวไปจนถึงระดับชุมชน เป็นการถักทอความเชื่อตั้งแต่อดีตกาลสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน การสืบสายตระกูลฝ่ายพ่อ (patrilineal lineage) เป็นตัวกำหนดกลุ่มก้อนภายในของชนเผ่าม้งออกเป็นสายตระกูล ทำให้มีความเป็นปึกแผ่น จากการนำเอาแนวคิดเรื่องระบบเครือญาติมาเป็นประเด็นเชื่อมโยงในการวิเคราะห์ ทำให้ถอดภูมิคิดและวัฒนธรรมของม้งที่เกี่ยวข้องกับการดูแลผู้สูงอายุหลายประการ ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้

“ความแก่” ที่ไม่ใช่ “ความชรา”

ด้วยการปลูกฝังระบบอาวุโสในสังคมม้ง การมองผู้สูงอายุในทัศนะของคนม้งตีความได้ว่ามองแบบมีคุณค่าเพิ่ม (value adding) อายุที่เพิ่มขึ้นหรือความแก่ถูกมองข้ามเรื่องของความเสื่อมทางกายออกไป (ความชรา: physical degeneration) แต่มองสิ่งที่ผู้สูงอายุได้ตั้งสมเพิ่มขึ้นไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ คุณประโยชน์ หรือบุญคุณ เป็นความ “แก่” ในความหมายที่เข้มข้น หรือมากขึ้นในด้านประสบการณ์ ความรู้ และคุณประโยชน์ ที่ลูกหลานต้องให้ความเคารพและจัดตำแหน่งที่อันเหมาะสมให้กับผู้สูงอายุ ส่งผลให้คนแก่อยู่อย่างมีความหมายและมีศักดิ์ศรี ซึ่งระบบเครือญาติและพิธีกรรมต่างๆ เป็นเครื่องควบคุมหรือสื่อให้คนม้งคิดและเห็นไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งสะท้อนได้จากการให้นิยามผู้สูงอายุ ที่ให้ความหมายจากการเปลี่ยนสถานภาพจากพ่อแม่เป็นปู่ย่าตายาย สะท้อนถึงศักดิ์ศรีและคุณค่าที่เพิ่มขึ้น หรือนิยามจากการทำงาน ซึ่งออกมาจากโลกทัศน์ที่ไม่นำสังขารมาตัดสินว่าถ้าแก่แล้วไม่ควรทำงาน เป็นต้น หากคนรุ่นหลังได้ละทิ้งที่ควรมองข้ามและมองสิ่งที่ก่อประโยชน์ให้กับทั้งสองฝ่ายก็จะทำให้อยู่ร่วมกันอย่างสมดุล

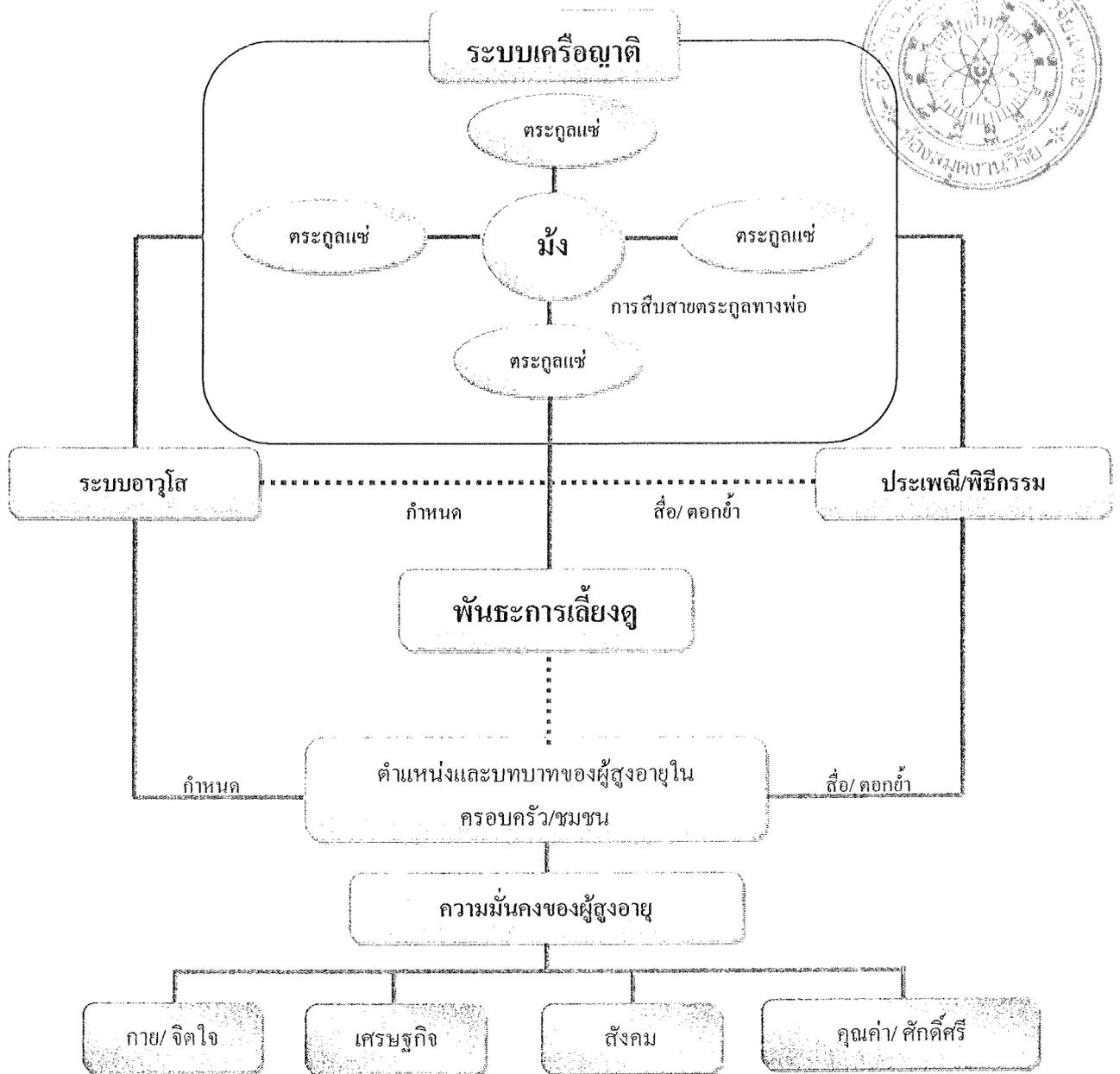
“พันธะชีวิต” ที่ไม่ใช่เพียง “พันธะทางสังคม”

จากประสบการณ์ภาคสนามพบน้อยมากที่ผู้สูงอายุชาวม้งถึงเล หรือหยุดคิดที่จะตอบคำถามที่ว่า “แก่แล้วจะอยู่กับใคร” เงื่อนไขการดูแลผู้สูงอายุเป็นข้อตกลงที่สอดประสานกันทั้งผู้ให้และผู้รับ สำหรับสังคมม้งแล้วการดูแลพ่อแม่เมื่อแก่เฒ่าเป็นมากกว่าพันธะทางสังคม ที่กำกับด้วยบาป บุญ คุณ โทษ หน้าตา หรือการถูกตำหนิจากสังคม ซึ่งเมื่อระบบคุณธรรมของสังคมหลวมการควบคุมก็จะหย่อนยานตามไปด้วย แต่สำหรับสังคมม้งแล้วพันธะนี้ถูกกำกับกำกับด้วยธรรมเนียมการสืบทอดสายตระกูลอีกชั้นหนึ่ง สำหรับชายชาวม้งถือเป็น “พันธะชีวิต” ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด วัฒนธรรมชนเผ่าและการถือสายตระกูลได้กำหนดให้ลูกชายต้องทำหน้าที่นี้ นอกจากจะถูกกำกับด้วยเหตุผลประโยชน์ต่างตอบแทนระหว่างพ่อแม่และลูกแล้ว ภาระนี้ยังผูกพันด้วยความเชื่อของสายตระกูลที่ลูกชายต้องรับหน้าที่เช่นสรวงวิญญูณบรรพบุรุษต่อไป

ตระกูลแซ่: หลักประกันความมั่นคงของผู้สูงอายุชาวม้ง

อาจกล่าวได้ว่าระบบการดูแลผู้สูงอายุของม้งถูกถักทอเชื่อมโยงหลายช่วงชั้น ระบบอาวุโสกำหนดตำแหน่งและบทบาทของผู้สูงอายุในครอบครัวและชุมชน พิธีกรรมเป็นตัวตอกย้ำบทบาทและความสำคัญของผู้สูงอายุ ระบบเครือญาติเป็นตัวพุงให้กลไกต่างๆ ทำงานเชื่อมโยงกันอย่างต่อเนื่อง

ความมั่นคงของผู้สูงอายุหวังไม่ได้ถูกสร้างในลักษณะปัจเจก ที่ตัวใครตัวมันต้องสร้างหรือต้องเตรียมเองเพื่อให้มีอยู่มีกินในปีนปลายของชีวิต และไม่ได้ถูกสร้างเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ แต่ถูกสร้างอย่างเป็นระบบ มีการสานต่อและสืบเนื่องกันมารุ่นต่อรุ่นของคนทั้งสายตระกูล หน้าที่ในการดูแลผู้สูงอายุไม่ใช่ภาระเฉพาะของคนที่เป็นลูกหรือคนในครอบครัวเท่านั้น แต่เป็นของสายตระกูล ซึ่งแต่ละตระกูลเช่นนั้นประกอบด้วยหลายสิบครัวเรือน เป็นทั้งชุมก่าดั่งและคลังทรัพยากรที่สามารถให้การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และสุขภาพ จึงอาจกล่าวได้ว่าภูมิวัฒนธรรมของม้งสร้างความมั่นคงให้แก่ผู้สูงอายุได้ระดับหนึ่ง

ภาพที่ 2.1 แสดงภูมิวัฒนธรรมของม้ง

ความมั่นคงของการใช้ภูมิปัญญามั่งในการดูแลผู้สูงอายุ

สัดส่วนของผู้สูงอายุกลุ่มชาติพันธุ์มั่งในการศึกษาครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่ามีจำนวนไม่น้อยที่เดียวและส่งสัญญาณการก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุเช่นเดียวกับคนไทยส่วนใหญ่ การรองรับจำนวนผู้สูงอายุที่มีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ นี้ สิ่งที่จะช่วยให้ผู้สูงอายุได้รับการดูแลอย่างมั่นคงนั้น รัฐบาลให้ความสำคัญกับครอบครัวและชุมชนของผู้สูงอายุ ซึ่งได้ระบุไว้ในแผนผู้สูงอายุแห่งชาติทั้งในฉบับแรกและฉบับที่สองซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน (Jitapunkul & Wivatvanit, 2009) การที่จะให้ครอบครัวและชุมชนเป็นฐานหลักในการรองรับผู้สูงอายุต้องร้อยรัดด้วยความสัมพันธ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น หากตัวเชื่อมร้อยเหล่านี้หย่อนหรือเสื่อมหน้าที่ลงไปแนวทางดังกล่าวก็ไม่อาจขับเคลื่อนไปได้ ภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์มั่งที่เป็นข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้สอดคล้องกับแนวนโยบายของแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ โดยทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการกำกับครอบครัวและชุมชนให้การดูแลผู้สูงอายุ ดังนั้นหากภูมิปัญญาดังกล่าวสามารถรักษาให้สืบทอดเพื่อทำหน้าที่ดังกล่าวต่อไปได้ กลุ่มชาติพันธุ์มั่งก็จะสามารถการพึ่งตนเองในการดูแลผู้สูงอายุได้อย่างมั่นคง โดยไม่ต้องพึ่งพิงการจัดการของรัฐเพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามการศึกษาพบว่าการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้เกิดขึ้นในสังคมอย่างรวดเร็ว และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาในการดูแลผู้สูงอายุกลุ่มชาติพันธุ์มั่งเช่นกัน ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเป็นตรรกะทางสังคมที่ทุกสิ่งล้วนดำเนินไปอย่างมีพลวัต ภูมิปัญญาที่แข็งแกร่งไม่สามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนไปอย่างลงตัวได้

ปรากฏการณ์ที่วุ่นจึงเป็นความท้าทายที่จะต้องวิเคราะห์ต่อไปว่าทำอย่างไรให้ภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์สามารถสืบสานไปได้อย่างสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดคำถามขึ้นว่า “พันธะชีวิต” ที่ลูกชายชาวมั่งต้องพันผูกตัวเองกับความรับผิดชอบในการดูแลพ่อแม่จะดำรงต่อไปอย่างไรท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมหลักที่สนับสนุนระบบความเชื่อเดิมด้วยรูปแบบการศึกษาแบบใหม่และความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ การตอกย้ำและสืบทอดความเชื่อและขนบปฏิบัติที่มีผลต่อการดูแลผู้สูงอายุจะสืบทอดสสารและวิธีการต่อไปได้อย่างไร ในเมื่อการย้ายถิ่นที่นับวันเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ได้ดึงมั่งในวัยศึกษาและวัยทำงานให้ออกไปจากกลุ่ม ทำให้ต้องตัดขาดหรือห่างไกลจากประเพณีและพิธีกรรมซึ่งเป็นเครื่อง “กำกับและตอกย้ำ” ความเชื่อและขนบปฏิบัติของกลุ่ม และการศึกษาในระบบที่ทำให้มั่งรุ่นใหม่มวมเข้าสู่ความรู้แบบศูนย์กลางละทิ้งความเป็นตัวตนและสิ่งที่จะบั่นหยัดในความหลากหลาย เหล่านี้จะทำให้รูปแบบการดูแลผู้สูงอายุชาวมั่งเปลี่ยนไปอย่างไร จะยังคงพึ่งพิงตนเองได้อีกหรือไม่ และท้ายสุด สถานะการเป็นพลเมืองไทยที่มีมากขึ้นทำให้มั่งยังคงต้องรวมตัวกันในรูปแบบตระกูลเช่าอยู่หรือไม่ อิทธิพลของความเป็นปัจเจกจะเข้าครอบงำให้สายสัมพันธ์ของเครือญาติกลุ่มใหญ่แตกย่อยลงอย่างไร ผลการศึกษา

ครั้งนี้ได้นำไปสู่ข้อเสนอแนะต่อการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาเพื่อให้กลุ่มชาติพันธุ์ยังสามารถพึ่งพิงตนเองในการดูแลผู้สูงอายุได้อย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตามหลายคำถามข้างต้นไม่สามารถหาทางออกจากการศึกษาครั้งนี้ได้ทั้งหมด ยังต้องการการศึกษาต่อยอดต่อไป

แนวทางในการสร้างความมั่นคงในการพึ่งตนเองของผู้สูงอายุชาวม้ง

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อเปิดประเด็น (explore) วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เชื่อมโยงกับการดูแลผู้สูงอายุ เน้นให้ภาพข้อมูลเชิงลึกและรายละเอียดเฉพาะม้งในหมู่บ้านที่ศึกษา ไม่อาจไปเป็นภาพตัวแทนของม้งในประเทศไทยทั้งหมดได้ ซึ่งในแต่ละพื้นที่แม้จะขึ้นชื่อว่าม้งแต่ก็มีประวัติศาสตร์และที่มา รวมทั้งการดำเนินชีวิตและการผสมกลมกลืนกับวัฒนธรรมรอบข้างแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้มีประเด็นที่น่าสนใจที่เป็นประเด็นร่วมหลายประการ ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการดูแลผู้สูงอายุทั้งในกลุ่มชาติพันธุ์และสังคมอื่นๆ

จากผลการศึกษาสามารถประมวลได้ว่าการสร้างความมั่นคงการพึ่งพาตนเองของกลุ่มชาติพันธุ์นั้นมีหลักการสำคัญอยู่ที่แนวคิด การยอมรับและคงไว้ซึ่ง “ความหลากหลายทางวัฒนธรรม” (cultural diversity) “ความต่าง” เป็นสิ่งที่ทำให้สังคมเกิดความสมดุล ไม่เอียงไปทางด้านใดด้านหนึ่งเสียทั้งหมด การจัดการหลายอย่างเกิดขึ้นโดยมองข้ามความหลากหลาย มุ่งใช้กระแสหลักเป็นตัวนำทำให้ภูมิปัญญาที่มีอยู่เสื่อมจางลง ดังนั้นจึงนำมาสู่ข้อเสนอแนะเพื่อให้ภูมิปัญญาม้งมีช่องทางในการสืบสานต่อไป ดังนี้

การศึกษาแบบบูรณาการชาติพันธุ์ (integrated education) เป็นที่ทราบดีว่าสถาบันการศึกษาเป็นหน่วยที่ให้ทั้งความรู้และจัดเกลาทางสังคม การศึกษาแบบรวมศูนย์ด้วยรูปแบบในระบบ ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (traditional wisdom) ถูกแทนที่ด้วยความรู้ส่วนกลางที่ห่างไกลจากวิถีชีวิต เน้น “abstract knowledge” คนรุ่นใหม่เรียนรู้เรื่องส่วนกลางมากขึ้นในขณะที่เรื่องใกล้ตัวกลับห่างไกลออกไปเรื่อยๆ พ่อแม่และชุมชนมีโอกาสนในการทำหน้าปลูกฝังและจัดเกล่าน้อยลง ดังนั้นการที่จะดำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งควรปรับให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เมื่อฐานการจัดเกลาและเรียนรู้อยู่ที่สถานการศึกษาในระบบเป็นหลัก ระบบการศึกษาควรเปิดกว้างให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพื้นที่ในการปลูกฝังถ่ายทอด การจัดการศึกษาไม่ควร

แข็งตัว ควรเปิดรับความหลากหลาย ปรับระบบการศึกษาให้เอื้อต่อการคงอยู่ของวัฒนธรรมย่อย โรงเรียนในแต่ละท้องถิ่นที่ไม่จำเป็นต้องเรียนแบบเดียวกันเหมือนกันทั้งหมด ควรเปิดโอกาสให้ปรับไปตามตัวตนของท้องถิ่น โรงเรียนในชุมชนม้งควรจะได้เรียนเรื่องวัฒนธรรมของตนเองอย่างลึกซึ้งในรูปแบบตามวิถีธรรมชาติ ที่ไม่ต้องปรุงแต่งตัดแปดเอาความรู้ในชุมชนเข้ามาถ่ายทอดในห้องเรียนเสมอไป เพราะเป็นรูปแบบที่ตัดทอนรายละเอียด ความครบถ้วน ความรู้สึก และสัมผัสทั้งหลาย แม้เป็นการเรียนการสอนในระบบแต่รูปแบบการเรียนการสอนสามารถจัดให้ชุมชนเป็นห้องเรียนได้ ให้เยาวชนม้งเรียนรู้จากความเป็นจริง จากพี่น้องชาวม้งด้วยกัน อย่างน้อยการศึกษาในระดับต้นนี้ก็จะช่วยเป็นการปูรากฐานที่มั่นคงให้แก่เยาวชนม้ง ได้เรียนรู้วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชนเผ่า ก่อนที่จะก้าวออกจากชุมชนเพื่อไปเรียนต่อหรือทำงานในต่างถิ่น

การปกครองแบบบูรณาการภูมิปัญญาชาติพันธุ์ ด้วยเหตุเดียวกับข้อเสนอแนะข้างต้น รัฐไม่ควรจัดการสิ่งที่มีอยู่อย่างหลากหลายด้วยการ “แทนที่” เพราะการแทนที่จะทำให้สิ่งที่มีอยู่ถูกบีบให้สับเล็กลงและอาจสูญหายไปในที่สุด ภูมิปัญญาในการดูแลผู้สูงอายุของม้งก็เช่นเดียวกัน ม้งมีรูปแบบการปกครองที่อาศัยระบบเครือญาติและผู้อาวุโส ที่ทำให้ผู้สูงอายุมิมีบทบาททางสังคมเกิดความภาคภูมิใจ มีคุณค่าและศักดิ์ศรี การนำระบบการปกครองส่วนกลางมาใช้ในกลุ่มชาติพันธุ์ย่อยหากได้คำนึงถึงภูมิวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์และส่งเสริมให้ดำเนินไปควบคู่กัน ก็จะเป็นการสืบทอดให้ภูมิปัญญาดังกล่าวนั้นยังคงได้ทำหน้าที่และมีคุณค่าต่อกลุ่มต่อไป

การส่งกลับภูมิปัญญาที่มีคุณค่าสู่กลุ่มชาติพันธุ์ ในประการสุดท้ายนี้เป็นสิ่งสำคัญของงานวิจัย ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้ไม่ควรหยุดอยู่ที่รายงานวิจัยหรือบทความวิชาการเพื่อคนในแวดวงวิชาการเท่านั้น ข้อค้นพบที่ผ่านการวิเคราะห์แล้วว่าภูมิปัญญาของกลุ่มชาติพันธุ์มีคุณค่าต่อการพึ่งตนเองในการดูแลผู้สูงอายุ ควรได้ถ่ายทอดกลับไปยังกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งในบางประเด็นคนในกลุ่มชาติพันธุ์เองก็ไม่ได้นำสิ่งที่ปฏิบัติอย่างเคยชินมาขบคิดวิเคราะห์ถึงนัยยะแฝงเร้นอันเป็นประโยชน์เชื่อมโยงไปสู่ผู้สูงอายุ ข้อค้นพบเหล่านี้หากได้ถ่ายทอดคืนกลับไปให้กลุ่มชาติพันธุ์ด้วยภาษาที่เข้าใจง่าย ก็จะเป็นการส่งสารอีกทางหนึ่งที่จะช่วยให้กลุ่มชาติพันธุ์ไม่ไหลไปตามกระแสวัฒนธรรมหลักหรือวัฒนธรรมสากลจนสุดตัว เป็นสิ่งที่ช่วยจุดดิ่งให้กลุ่มชาติพันธุ์ได้หันกลับมามองคุณค่าภูมิปัญญาของตนเองในแง่มุมที่เพิ่มขึ้น ซึ่งจะนำมาซึ่งความภาคภูมิใจ ใส่ใจ และสืบทอดให้ภูมิปัญญาเหล่านี้ยังประโยชน์แก่กลุ่มสืบไป